

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Hüseynli Fatimə İntiqam qızı

“Beynəlxalq maliyyə arxitekturasının yenidən təşkili problemləri”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 Maliyyə

İxtisaslaşma: Bank işi

Elmi rəhbər: Magistr proqramının rəhbəri:

dos. i.f.d Zeynalov.Z.H.

fəxri prof. Bəşirov.R.A

Kafedra müdiri: i.e.d.prof.Ə.Ə.Ələkbərov

BAKI 2017

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
FƏSİL I.BEYNƏLXALQ MALİYYƏ ARXİTEKTURASI ANLAYIŞININ METODOLOJİ ƏSASLARI.....	6
1.1. Beynəlxalq maliyyə arxitekturasının nəzəri konseptual əsasları.....	6
1.1.1. Beynəlxalq iqtisadi təşkilatların beynəlxalq maliyyə arxitekturasının formalaşmasına təsiri.....	12
1.2. Beynəlxalq maliyyə arxitekturasının tənzimlənməsi məsələləri.....	18
1.2.1 Beynəlxalq maliyyə arxitekturasının tənzimlənməsində riskin rolu.....	24
FƏSİL II. QLOBAL İQTİSADI BÖHRAN ŞƏRAİTİNDƏ BEYNƏLXALQ MALİYYƏ ARXİTEKTURASI.....	29
2.1. Qlobal böhran dövründən çıxış məqsədi ilə beynəlxalq maliyyə arxitekturasında həyata keçirilən regional tədbirlər.....	29
2.2. Böhran şəraitində beynəlxalq maliyyə arxitekturasının əsas vəzifə və prinsipləri.....	38
FƏSİL III. BEYNƏLXALQ MALİYYƏ ARXİTEKTURASINDA MÖVCUD PROBLEMLƏR VƏ PERSPEKTİVLƏR.....	49
3.1. Beynəlxalq maliyyə arxitekturasında meydana çıxan problemlər və həlli istiqamətləri	49
3.2. Beynəlxalq maliyyə arxitekturasında stabilliyin təmin edilməsi məqsədilə nəzərdə tutulan perspektiv addımlar	58
Nəticə və təkliflər.....	68
İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı.....	72
PEZİOME.....	75
Summary.....	76
Referat.....	77

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı.Müasir dövrdə maliyyə arxitekturasının qurulması və səmərəli fəaliyyət göstərməsi təsərrüfat sisteminin tarazlığını, mənfi tendensiylərə qarşı mübarizə aparmağı, iqtisadiyyatın müasir dünya iqtisadiyyatına uyğunlaşması və beynəlxalq pul-kredit münasibətlərinin inkişafını təmin etməyə imkan verir. Maliyyə arxitekturasının əsas mahiyyəti böhrandan sonrakı dövrdə makroiqtisadi qeyri-sabitlik zamanı formalaşmasıdır.

Maliyyə arxitekturasının tətbiqi və metodologiyasının hazırlanması onu müasir şəraitdə iqtisadi amil kimi formalaşdırır, onun təkamülünü, inkişaf xüsusiyyətlərini, başqa iqtisadi proseslərlə qarşılıqlı əlaqəsini və bir-birinə təsir meyllərinin təhlilini aparır.

Beynəlxalq maliyyə arxitekturasının formalaşmasına səbəb olan amillərin içərisində beynəlxalq maliyyə bazarlarının formalaşma və inkişaf xüsusiyyətləri də, xüsusilə böhran şəraitində maliyyə bazarlarının mövcud vəziyyətinin xarakterizə edilməsi cəhətdən çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Buna müvafiq olaraq müxtəlif ölkə vətəndaşlarına digər ölkələrin maliyyə bazarlarına sərbəst formada daxil olması və kredit əldə etmə imkanlarının olması da ümumilikdə valyuta əməliyyatları aparma imkanlarını da öz növbəsində genişləndirir. Belə olduqda isə beynəlxalq bazarlarda maliyyə sərbəstləşdirilməsinin icra edilməsi, ümumilikdə investisiyaların həcmnin artması zəruri əhəmiyyət kəsb edir. London birjası dünyanın əsas maliyyə mərkəzlərindən biri olaraq geniş beynəlxalq maliyyə əməliyyatı haqlarını özündə əks etdirir. Qeyd etdiyimiz bu məsələlərə müvafiq olaraq söyləyə bilərik ki, tədqiqat işi müasir dövrdə olduqca aktual hesab edilir.

Tədqiqatın məqsədi və qarşıya qoyulan vəzifələr.Tədqiqat işinin məqsədinibeynəlxalq maliyyə arxitekturasının nəzəri əsaslarının öyrənilməsi və ümumilikdə bu istiqamətdə meydana çıxan problemlərin və gələcək perspektivlərin təhlil edilməsi və təkmilləşdirilməsi istiqamətində müxtəlif təkliflərin verilməsi təşkil edir. Bu məqsədlərə uyğun formada müəyyən vəzifələrin yerinə yetirilməsi zərurəti yaranır ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- Beynəlxalq maliyyə arxitekturasının nəzəri məsələlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- Beynəlxalq maliyyə arxitekturasının tənzimlənməsi və inkişaf istiqamətlərinin təhlili ;
- Qlobal iqtisadi böhranın beynəlxalq maliyyə arxitekturasının təsirinin öyrənilməsi ;
- Böhrandan çıxışla əlaqədar beynəlxalq maliyyə arxitekturasının qarşısında dayanan əsas məqsəd və vəzifələrin müəyyənləşdirilməsi ;
- Beynəlxalq maliyyə arxitekturasında meydana gələn problemlərin həlli istiqamətləri ;
- Beynəlxalq maliyyə arxitekturası stabilliyinin təmin edilməsi məqsədi ilə bu istiqamətdə fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi və perspektivli addımların atılması məsələlərinin təhlili ;

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqat işinin obyektini beynəlxalq maliyyə arxitekturasının problemləri və ümumilikdə bu istiqamətdə fəaliyyətin tənzimlənməsi ilə əlaqədar müxtəlif qurumların, eləcə də təşkilatların fəaliyyəti təşkil edir. Predmetini isə beynəlxalq maliyyə arxitekturasının tənzimlənməsi və bu istiqamətdə formalaşan problemlərin həlli əsərləri təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsası. Tədqiqat işinin nəzəri metodoloji əsasını beynəlxalq maliyyə arxitekturasının tarixi dövr ərzində formalaşması ilə əlaqədar iqtisadçıların fikirləri və eləcə də mövcud olmuş müxtəlif nəzəriyyələr , qloballaşma şəraitində müxtəlif beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının maliyyə arxitekturasının və qlobal böhran şəraitində fəaliyyətinin tənzimlənməsi məqsədilə qəbul etdiyi qərarla təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya mənbəyi. Tədqiqat işinə uyğun formada müxtəlif ədəbiyyatlardan istifadə edilmiş və eləcə də xarici və yerli mənbələrə istinad edilmiş, həmçinin Həsənov Əli, Məmmədov Zahid, Zeynalov Zakir, Vəliyev Dünyamalı və digər xarici alimlərin A.Kruqman, M.Obstfeld, R.Kuper, H.Conson, Stiven Koen, V.Korden, Raymon Aron bu istiqamətdə yazdığı tədqiqat işlərindən , eləcə də

Azərbaycanda da qlobal beynəlxalq maliyyə arxitekturası, onun yaratdığı problemlərin aradan qaldırması məqsədilə qlobal iqtisadi böhran şəraitindən çıxmaq üçün prezidentinin qəbul etdiyi fərman və qərarlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işində bəzi fikirlər səsləndirilmişdir ki, bunları elmi yenilik kimi qəbul etmək məqsədə uyğun hesab edilərdi. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- ✓ Müasir dövrdə beynəlxalq maliyyə arxitekturasının tənzimlənməsi üzrə nəzarət mexanizminin gücləndirilməsi ;
- ✓ Maliyyə arxitekturasının normal fəaliyyətinin təmin olunması istiqamətində perspektiv addımların atılması ;
- ✓ Qlobal iqtisadi böhran şəraitində beynəlxalq maliyyə arxitekturasında qarşısında dayanan vəzifələrin müxtəlif dövlətlər üzrə səbəb olduğu nəticələrə uyğun formada icra edilməsi ;
- ✓ Qlobal iqtisadi böhran şəraitində beynəlxalq təşkilatlar vasitəsilə beynəlxalq maliyyə arxitekturasının inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi ;

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, burada əks olunan məsələlər ümumilikdə, müxtəlif dövlətlər üzrə maliyyə sabitliyinin tənzimlənməsi, həmçinin ölkəmizdə gələcəkdə baş verə biləcək böhranlara qarşı müxtəlif strukturları tərəfindən istifadə oluna biləcək material kimi istifadə edilə bilər

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, 6 paragraf, nəticə və təklif, ədəbiyyat siyahısı, istinad edilən mənbələrdən ibarətdir. Tədqiqat işinin müxtəlif fəsillərində beynəlxalq maliyyə arxitekturasının formalaşmasının nəzəri metodoloji əsasları və eləcə də bu istiqamətdə gələcək fəaliyyət zamanı atılan addımlar və perspektiv inkişaf istiqamətləri təhlil edilmiş, həmçinin qlobal iqtisadi böhran şəraitində beynəlxalq maliyyə arxitekturasının qarşısında dayanan məqsəd və vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir.

FƏSİL I.BEYNƏLXALQ MALİYYƏ ARXİTEKTURASI ANLAYIŞININ METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Beynəlxalq maliyyə arxitekturasının nəzəri konseptual əsasları

Maliyyə arxitekturasının qurulması və səmərəli fəaliyyət göstərməsi təsərrüfat sisteminin tarazlığını, mənfi tendensiylərə qarşı mübarizə aparmağı, iqtisadiyyatın müasir dünya iqtisadiyyatına uyğunlaşması və beynəlxalq pul-kredit münasibətlərinin inkişafını təmin etməyə imkan verir. Maliyyə arxitekturasının əsas mahiyyətini böhrandan sonrakı dövrdə makroiqtisadi qeyri-sabitlik zamanı formalaşması təşkil edir.

Maliyyə arxitekturasının tətbiqi və metodologiyasının hazırlanması onu müasir şəraitdə iqtisadi amil kimi formalaşdırır, onun təkamülünü, inkişaf xüsusiyyətlərini, başqa iqtisadi proseslərlə qarşılıqlı əlaqəsini və bir-birinə təsir meyllərinin təhlilini aparır.

İlk dəfə maliyyə arxitekturası terminini ABŞ prezidenti B. Klinton 1998-ci ilin sentyabrında Nyu-Yorkda xarici əlaqələr üzrə şurada öz çıxışında səsləndirmişdir. O, bu maliyyə böhranını dünyanın son yarım əsrdə rast gəldiyi ən böyük maliyyə böhranı adlandırır və yeddi ölkələrini beynəlxalq maliyyə arxitekturasını XXI əsrə uyğunlaşdırmağa çağırmışdır.

Beynəlxalq maliyyə arxitekturası termininin geniş yayılmağına baxmayaraq, onun iqtisadi məzmunu üçün bir neçə metodoloji yanaşmalar mövcud olmuşdur. Belə ki, beynəlxalq maliyyə fondu beynəlxalq maliyyə arxitekturasının hökumət, biznes və fərdi iştirakçılar öz iqtisadi və maliyyə fəaliyyətində həyata keçirdikləri institutlar, bazarlar, oyun qaydaları və təcrübə kimi müəyyən edirdi.

Beynəlxalq maliyyə arxitekturasına hər bir iqtisadçının öz yanaşması mövcuddur. Hər biri beynəlxalq maliyyə arxitekturasını öz aspektlərinə uyğun formada təhlilini aparıb, qiymətləndirmişlər. R.D. Comin təklif edirdi: “İnstitusional təşkilatların kompleksi” kimi nəzərdən keçirtsək qeyd edə bilərik ki, beynəlxalq

maliyyə arxitekturası hansı, nə zaman necə suallarını əhatə edən qaydaları müəyyən edən bir termdir.

Beynəlxalq maliyyə arxitekturasından bəhs edərkən C. Soros öz “Yeni qlobal maliyyə arxitekturasında yazır ki” beynəlxalq maliyyə inistitutları içərisində BVF - nun rolunu xüsusi ilə ifadə etmişdir. Beynəlxalq maliyyə arxitekturası beynəlxalq valyuta inistitutlarının əsas elementləri olan əsas bloklar kimi müəyyən edilir.

N.Q.Lobçenko qeyd edir: Beynəlxalq maliyyə arxitekturası altında dünya maliyyə sisteminin inistutisional strukturunu görür və onu dinamik prosesdə nəzərdən keçirir.

Beynəlxalq maliyyə arxitekturasında qarşılıqlı immitentlərin, maliyyə infrastrukturalarının subyektlərinin fərdi, inistutisional və ixtisaslı investorlar dövlətin tənzimlənən orqanlarının və özü tənzimlənən təşkilatların maliyyə bazarının iştirakçıları kimi çıxış edir. Bu zaman maliyyə infrastrukturalarının subyektlərinə biz kredit təşkilatlarının, qiymətli kağızlar bazarının peşəkar iştirakçılarını, sığorta təşkilatlarını kredit və istehlak korporativlərini, mikromaliyyələşdirmə təşkilatlarını, lizinq şirkətlərini, fakturnq şirkətlərini, lombardları və s. aid edə bilərik.¹

Maliyyə arxitekturasının formalaşmasının obyektiv əsasları ölkənin müəyyən bir ərazisinin xüsusilə maliyyə sektorunun, ölkənin iqtisadi inkişafını, iqtisadi tarazlıqlarının əsasında yaranır. Öz növbəsində milli iqtisadiyyatın inkişaf xüsusiyyətləri ölkənin təbii ehtiyatlarından və onların xaric olunmasından, inkişaf səviyyəsindən, milli sənaye və tutumlu daxili bazarlardan asılıdır. Bu sadalananlar ölkədə pul vəsaitlərinin hərəkətinin intensivliyini və müqavimətini müəyyən edir.

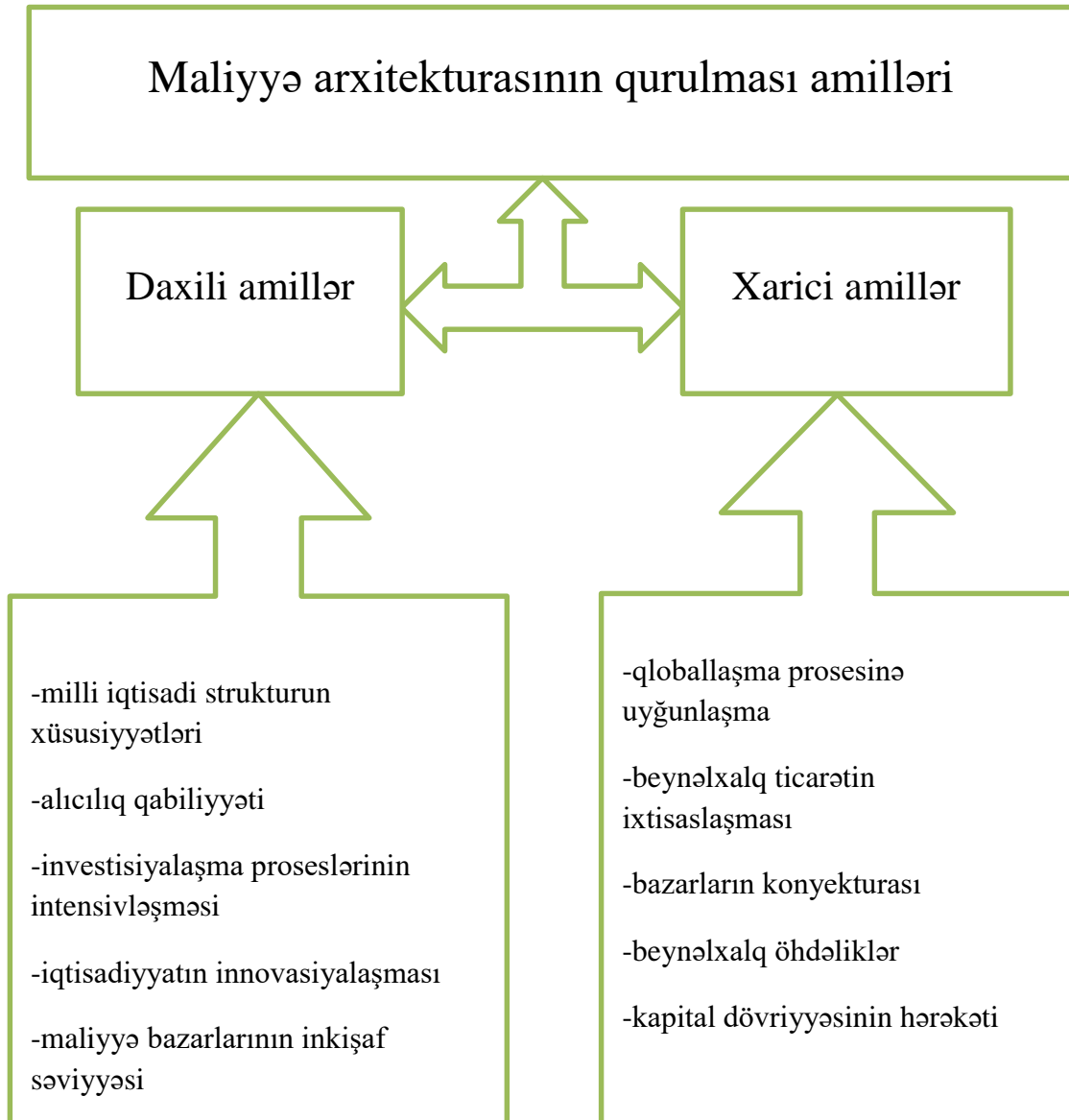
Maliyyə arxitekturasının əsas xüsusiyyətləri onun subyektiv amillərinin dövlətin maliyyə siyasətinin məqsəd və vəzifələrini düzgün seçim, konkret üsul və alətlərlə fəaliyyət mexanizminin iqtisadiyyatın real maliyyə sektorlarına təsirini təzahür edir.

Maliyyə arxitekturasının qurulmasına daxili və xarici amillərin təsiri aşağıdakı kimi verilib:

---

¹К.э.н., доц. Иванов М.Е., “Современный взгляд на трактовку дефиниции финансовая архитектура”88с.

**Maliyyə arxitekturasına daxili və xarici
amillərin təsiri**

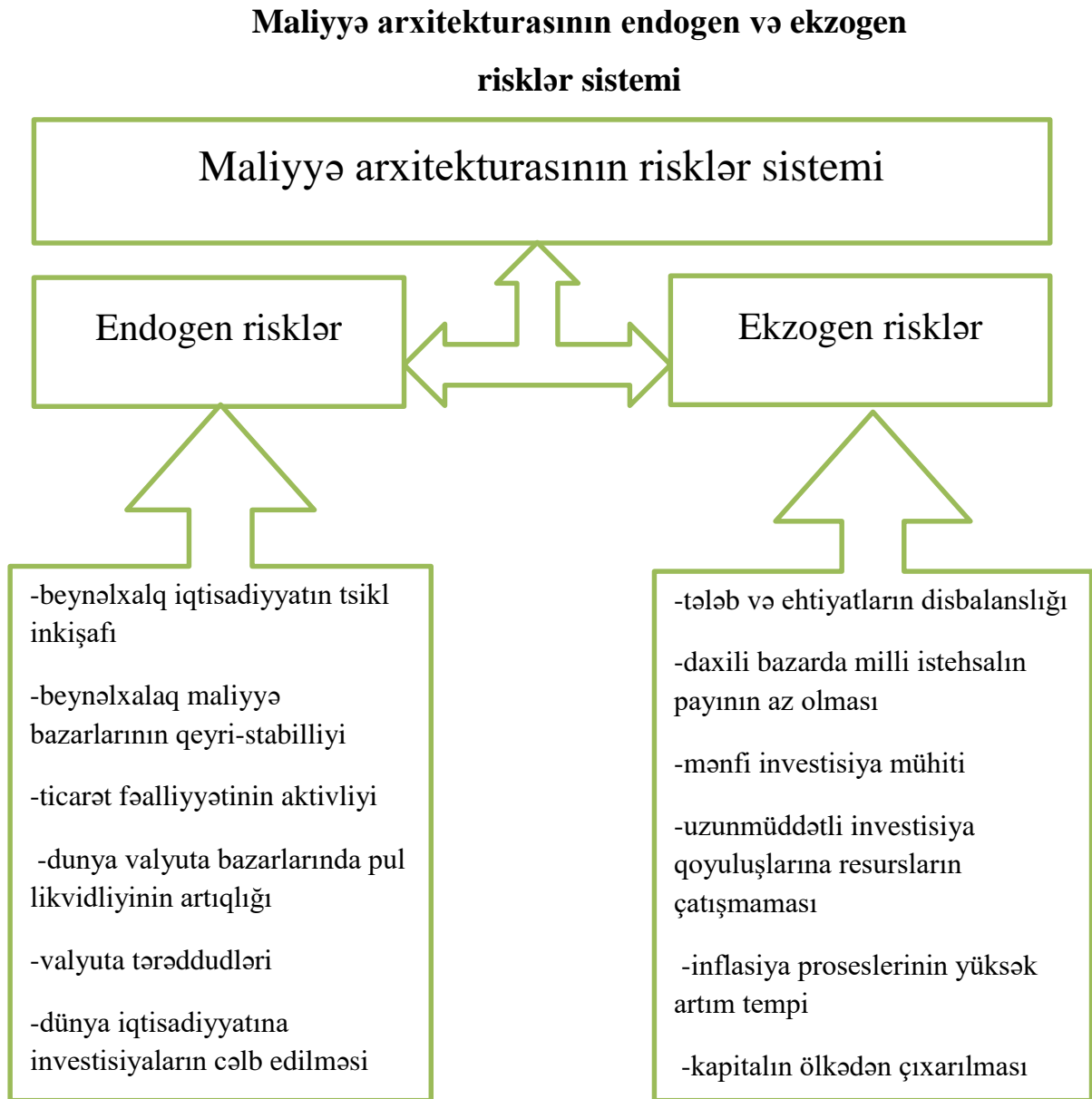
Mənbə : Хасбулатов Р.И. Мировая экономика. Учебное пособие. – М.: Юрайт. – 2013. 884 с.

Müasir şəraitdə maliyyə arxitekturasının ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri risklərdir. Risk maliyyə arxitekturasının quruluşu və səmərəli fəaliyyət göstərməsi ilə bağlıdır. Bu risklər yalnız həyata keçirilən tədbirlərin effektivliyinin azaldılması deyil, həmçinin, qarşıya qoyulmuş məqsəd və vəzifələrin həll edilməməsi ilə

nəticələyə bilər. Maliyyə arxitekturasının endogen və ekzogen risklər sistemi aşağıdakı kimidir:

Cədvəl 1.2

Mənbə : Хасбулатов Р.И. Мировая экономика. Учебное пособие. – М.: Юрайт. – 2013. 880 с.

Maliyyə arxitekturası modernləşmə zamanı onun iqtisadi konyekturasından və ilk növbədə enerji daşıyıcılarının qiymətlərindən güclü asılılıq vəziyyətini nəzərə almaq lazımdır. Maliyyə arxitekturasının digər obyektiv xüsusiyyətlərinə aşağıdakılar aiddir:

- Maliyyə sisteminin məhdudluğu kanallarla real sektora səmərəli təsiri

- Makroiqtisadi göstəricilərin qeyri-sabitliyi koordinasiya elementlərinin kifayət qədər olmaması
- Maliyyə bazarının tənzimlənməsi
- Transformasiya mexanizminin kanallarının məhdudluğu
- Yüksək risklər
- Aşağı dərəcəli tariflər

Müasir dövrdə beynəlxalq maliyyə arxitekturasının təkmilləşdirilməsi məqsədləri aşağıdakı kimidir:

- ❖ iqtisadiyyatın dayanıqlılığı
- ❖ uzunmüddətli dinamik potensial artım
- ❖ əhalinin rifah halının yüksəldilməsi
- ❖ səmərəli iqtisadiyyatın təşkili
- ❖ modernləşdirilmiş təsərrüfat sistemini möhkəmləndirilməsi
- ❖ rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması

Bütün bu məqsədləri uğurla həyata keçirtmək üçün maliyyə arxitekturası müvafiq olaraq maliyyə siyasəti və onun alətlər mexanizmi ilə bərabər reallaşdırılmalıdır.

Maliyyə böhranının sürətlə genişlənməsi iqtisadi strukturu şübhə altında qoyur və bir çox nəzəri yanaşmalar və empirik həlləri təkzib edir ki, bütün bunların nəticəsində də beynəlxalq maliyyə arxitekturasının yaranmasına əsas verir. Fəaliyyət göstərən beynəlxalq maliyyə arxitekturası keyns iqtisadi nəzəriyyəsinin təsiri altında formalaşmışdır, daha sonra isə özünün dinamik inkişaf mərhələsini neoliberal konsepsiyanın təsiri altında formalaşdırmışdır. ²Dünya maliyyə arxitekturasının çevrilməsi mərhələlərini keyns konsepsiyası və neoliberal iqtisadi nəzəriyyəsilə təqdim edilmişdir. İqtisadi nəzəriyyə çərçivəsində liberalizm paradıqması bazar iqtisadiyyatını tarazlıq sistemi kimi təmsil edir. Bu da öz növbəsində makroiqtisadi parametrlərin dəyişməsinə məhdudlaşdırır və hər hansı bir ardıcılıqla iqtisadi

---

²Лихачев М.О.Мировой экономический кризис в свете современной макроэкономической теории// Международная науч.- практ. Конференции , 42 с

dəyişikliklər aparır və sabit vəziyyəti təmin edir. Baş vermiş və hələdə davam edən heç bir iqtisadi proses ardıcılığı sona çatmır, əgər başa çatarsa bu hal tarazlıq halıdır. Keynes iqtisadi nəzəriyyəsindən təhlil apararkən bazar iqtisadiyyatının strukturunun əksinə bir-birini əvəzləyən sistemlərə malikdir və özü özünü tənzimləyə bilmir. Bu da işsizlik, inflyasiya, tez-tez iqtisadi böhranlara və digər mənfi nəticələrə gətirib çıxardır. Böhranların qarşısını almaq üçün Keynsin fikrincə dövlətin sərt pul-kredit və fiskal siyasət aparmaq məcmu tələb, multiplikator mexanizmi vasitəsilə genişləndirilir. Onun fikrincə bazar iqtisadiyyatı sistemi bir tərəfdən güclü balanslı bir tendensiya, digər tərəfdən isə daimi mənbəyi qeyri-sabitlik şəklində olan qeyri-bərabər maliyyə bazarlarına malikdir. Bu zaman böhran neqativ impulsların yaratdığı maliyyə bazarlarının bədbinliyinin nəticəsi kimi çıxış edir. Dövlət öz müdaxiləsini elə hesab edirdi ki, yalnız müsbət sistem yaratmağa qadirdir, bədbinlik qüvvələrinə dayanıqlı olmaq, böhranlı meylləri neytrallaşdırmaq, ən yaxşı variantlarını seçib tarazlığı təmin etməkdir.

Keyns hesab edirdi ki, təbii yolla bütün bunların hamısına nail olmaq qeyri-mümkündür. Dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi vacib şərtidir. Ümumi aspektdə Keynes iqtisadi fikri beynəlxalq maliyyə arxitekturasının əsası kimi 1930-1970-ci illərdə mövcud olmuşdur.³ İkinci dünya müharibəsi, eləcə də onun nəticəsi olan 1929-1933-cü illərdə olan Böyük depressiya ABŞ-ın aparıcı hərbi hakimiyyət hissini oyatdı. Öz iqtisadi və maliyyə gücünü hərbi təchizat məntəqələrində gücləndirdi. Beynəlxalq maliyyə arxitekturasının yaradılmasının təşəbbüskarı kimi çıxış etdi və dünya iqtisadiyyatında dolların liderliyini saxladı. ABŞ nəzəri bazası Keynes iqtisadi nəzəriyyəsinə əsaslanırdı. Onun əsas ideyası qızıl standartından imtina edib, dayanıqlı valyuta kursuna, ciddi dövlət tənzimlənməsinə, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərə, həmçinin dövlətlərarası maliyyə valyuta münasibətlərinə əsaslanan beynəlxalq maliyyə valyuta sisteminin inkişaf etdirilməsidir. Bu cür sistemin yaranması ABŞ iqtisadiyyatının hakim mövqedə durmasına zəmin yaratdı. İqtisadiyyatların dayanıqlı

---

³Keyns C.M. "Məşğulluq, mənfəət və pulun ümumi nəzəriyyə" Bakı: "Qanun", 2001, səh 152

olması böhrana qarşı mübarizəni, inkişafın sürətlənməsini, inflyasiya və proteksionizmə qarşı möhkəmləndirməni əsaslandırان sistem kimi formalaşdırırdı.

1.1.1. Beynəlxalq iqtisadi təşkilatların beynəlxalq maliyyə arxitekturasının formalaşmasına təsiri

Beləliklə, beynəlxalq maliyyə arxitekturasının instusional və hüquqi rəsmləşdirilməsi ilk dəfə olaraq 1944-cü ildə Bretton-Vuds maliyyə valyuta konfransında təsis edilmişdir. Həmçinin, beynəlxalq valyuta kredit təşkilatları- Beynəlxalq Valyuta Fondu, Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı var idi. Bundan başqa beynəlxalq maliyyə arxitekturasının fəaliyyətini müəyyənləşdirən əsas prinsiplər təyin edilmişdir:

- qızıl standartı qanunvericilik sistemində təsdiqlənməsi,
- qızıl satandartının möhkəmləndirilməsi
- beynəlxalq ticarətdə iqtisadiyyatın mövqeyi
- ehtiyat və ödəniş vasitələrində ABŞ dolları və funsterlinqinin ehtiyat valyuta kimi istifadəsi
- beynəlxalq institutlarının fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması

Beynəlxalq Valyuta Fondunun dövlətlərarası valyuta kredit münasibətlərində rolu böyük idi. Beləki, maliyyə çətinliklərində tədiyyə balansı çatışmayan ölkələrə kömək etmək idi. Ölkələrə kredit xarici valyuta ilə verilməli idi, çünki bununla onlar valyuta defisitini balanslaşdırır, makroiqtisadi sabitləşmə dəstəklənir, ölkə iqtisadiyyatının strukturu yenidən qurulur.⁴ Həmçinin, dünya maliyyə bazarlarının tənzimlənməsi üçün dövlət tərəfindən ssudalar verilir, çünki kredit qabiliyyətliliyi azdır, iqtisadi bazarlar bu xidmətlərdən istifadə edə bilmirdilər.

Bretto-Vuds səazişində qəbul edilmiş qərarlar qərbi avropa valyuta kurslarını sabitləşdirə bilmədilər. 37 ölkə valyutalarında devalvasiya siyasətini həyata keçirdi. Etiraf etmək lazımdır ki, qərbi avropa ölkələri öz milli valyuta kursunu aşağı salır.

---

⁴Беляев М. Экономика. Новое мышление. 2006 г., 79 с

Bunun nəticəsində də devalvasiya ölkədən ixrac edilən məhsulları stimullaşdırır, məhsulların rəqabət qabiliyyətliliyini artırır, onların ticarət balansını yaxşılaşdırırdı. 1933-cü ildə təsis edilmiş ABŞ dolları 1949-cu ilin sonuna öz qızıl məzmununu qoruyub saxlamış, baxmayaraq ki, ölkə daxilində onun alıcılıq qabiliyyəti müqayisədə iki dəfə aşağı düşmüşdür. Digər valyuta kurslarının dollara nisbətən aşağı salınması dolların baza valyuta kimi üstünlüyünə malik oldubeynəlxalq hesablaşma valyutasına və aktivlərinə dominant vasitə oldu.

Əslində ABŞ valyuta hegemonluğun manapoliyasını qurmuşdur və dünya valyuta sistemi faktiki olaraq dollar standartı baza rolunu oynayırdı. Funtsterlinq ehtiyat valyuta statusunu almış olsa da, öz stabilliyini itirmişdi. Bundan əlavə dollar qızıla bərabər yeganə dönərli valyuta oldu. Dolların yeganə ehtiyat statusunu qorumaq üçün ABŞ xəzinədarları onu xarici mərkəzi bank tərəfindən müəyyən edilmiş qızılın qiymətinə dəyişdirirdi. Dolların kursunun saxlanılması ABŞ-ın öz qızıl ehtiyatları hesabına həyata keçirilirdi. 1960-cı illərin sonunda dollarlar mövqeyi nəzərə çarpan dərəcədə zəiflədi. Dolların statusunun zəifləməsi Qərbi Avropa və Yaponiyanın ABŞ-a olan təsirinin nəticəsi idi. 1971-ci ildə dollarların alıcılıq qabiliyyəti 1934-cü il ilə müqayisədə 2/3 dəfə aşağı düşmüşdür. ABŞ dollarının qızılla dəyişdirilməsindən imtina etdi. Bununla da Bretton - Vuds sistemi öz mövcudluğunu itirdi. Bunun da bir neçə səbəbi var idi:

- ABŞ kooperasiyaları beynəlxalq dünya bazarına çıxmağa başladılar
- İxrac olunma ilə əlaqədar ABŞ kapitalı qərbi Avropaya aparılırdı.
- Tədiyyə balansının pozulması
- Dünya bazarında rəqabətliliyin artması

Nəticədə dünyada 3 güc mərkəzi: ABŞ, Avropa, Yaponiya yarandı. Rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması bu mərkəzlər arasındakı üstünlüyü ələ alıb lider mövqe tutma istəkləri nəticəsində Bretton- Vuds sistemi öz əsasını tamamilə itirdi. Sistemin qüvvədən düşməsi ilə Keyns iqtisadi nəzəriyyəsi özünü yeni neoliberalizm konsepsiyası ilə əvəzlədi. Neoliberalizm konsepsiyasının yaranması ilə 1976-cı ildə Yamayka sazişi bağlandı. Bu sazişdə beynəlxalq maliyyə arxitekturasının yeni

prinsipləri müəyyən edildi. Qızılın rəsmi, qiyməti qızılın üstünlükləri müəyyən edildi. ABŞ dollarının qızıla dəyişdirilməsi dayandırıldı, ölkələrə istədikləri valyuta kurslarını seçməyə sərbəstlik verildi. Beynəlxalq valyuta tənzimləmələrində beynəlxalq valyuta- maliyyə institutlarının rolu əhəmiyyətli dərəcədə artdı.

Yamayka valyuta sistemi neoliberal konsepsiya, həmçinin lazımı valyuta sabitləşməsinə təmin etmədi. Onun qorunub saxlanması səmərəliliyinin gücləndirilməsi pul sisteminin və pul bazarının tənzimlənməsini, dövlətin iqtisadiyyata müdaxilə etməsini tələb edir və iqtisadi generator kimi pula üstünlük verilir. “Laissez-faire, laissez- aller” yəni “passiv mövqe, səhlənkarlıq” prinsipi əsas tutulur.

Neoliberalizm konsepsiyasının elmi əsası bunlardan ibarətdir. Bu konsepsiya beynəlxalq maliyyə arxitekturasının inkişafına gətirib çıxartdı. Bir çox ölkələr neoliberalizmdən iqtisadi və valyuta siyasətində təməl kimi istifadə edirdilər. Amerika Birləşmiş Ştatlarında infilyasiyanın qarşısını almaq üçün pul-kredit siyasətində geniş miqyaslı dəyişikliklər hazırlandı. Valyuta da daxil olmaqla bütün sahələrin tənzimlənməsi, iqtisadi maraqları üçün yeni bazarlar açıldı. Azad bazar faktiki olaraq maliyyə vasitəsi kimi çıxış etdi. Valyuta liberallaşdırılması maliyyə qloballaşmasını sürətləndirdi və eyni zamanda beynəlxalq maliyyə arxitekturasının ayrılmaz hissəsinə çevrildi. ABŞ-da və digər inkişaf etmiş ölkələrdə ən aşağı mənfəət normaları həmin dövlətlərin investisiya banklarının diqqətini inkişaf etməkdə olan bazarlara çıxmağa məcbur edirdi. Bunun üçün bütün növ maliyyə bazarlarının liberallaşması lazım idi. Kredit əldə etmək və ya borc rekonstruksiyası əvəzində BVF-nın bu ölkələrə struktur islahatlarının aparılması təklif edildi. Beynəlxalq maliyyə arxitekturasında və iqtisadiyyatda neoliberalizmin inkişafı sürətləndi. Vaşinqton konsensusu aşağıdakıları təklif edirdi:

- vergi qanununa uyğunluğunun yaradılması və ona nəzarət
- dövlət xərclərinin səhiyyə, təhsil, digər infrastruktur sahələrinə yönəldilməsi
- vergi sisteminin yenidən təhlili
- vergi faizinin aşağı salınması

- liberallaşdırılmış faizlərin miqdarı
- bazar valyuta kursunun tətbiq edilməsi
- ticarətin liberallaşması
- birbaşa xarici investisiyaların liberallaşdırılması

Belə görünür ki, sadalananların əksəriyyəti beynəlxalq maliyyə arxitekturasının liberallaşması ilə əlaqəlidir.

Vaşinqton konsensusunun nisbi sadəliyi və gözlənilən dəqiqliyi 1990-cı illərin əvvəllərində bazar islahatlarındakı praktika ilə uyğunlaşmasıdır. Hakimiyyət tez-tez modelin tam versiyasını həyata keçirmirdi və gözlənilən nəticələr əldə edilmirdi. Bu da BVF və dünya bankında öz təsirini əks etdirirdi. C.Stiqlitsin fikrincə Vaşinqton konsensusunun kompleks həll adlandırmaq olmaz. Bəzən isə hətta o səhv istiqamətləndirir.⁵ Bazarların səmərəli fəaliyyəti üçün Vaşinqton konsensusu tərəfindən irəli sürülmüş müddəaları həyata keçirmək lazımdır:

- maliyyə fəaliyyətinin tənzimlənməsi
- rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması
- bazarda şəffaflığın təmin edilməsi

Baxılan konsensus ticarətin liberallaşdırılması, tənzimlənməsi və özəlləşdirilməsi, həmçinin səmərəli bazar təsərrüfatını yaratmağa diqqət etmirdi. Ən mühüm iqtisadi məqsəd hökumətin yumuşaldıcı və məliyyə bazarlarının maraqlarına uyğunlaşmağa yönəldilməlidir.

Neoliberalizmə qarşı çıxan nəzəriyyəçilər onu dövlət tənzimlənməsinə və bazar iqtisadiyyatına əsaslanan Keyns nəzəriyyəsinə qarşı çıxan müddəalarını irəli sürürdü. Yeni paradiqma bazar tarazlığını və tənzimləmə sistemindən imtina edirdi.

Bütün tənqidlərə baxmayaraq neoliberalizm doktrinası bir sıra dövlətlərin ABŞ, Böyük Britaniya, Yaponiya, Almaniya, Fransa, Braziliya və digərlərinin maliyyə iqtisadi siyasətinin nəzəri-praktiki əsasını təşkil edir. Bu nəzəriyyənin bir çox tərəfdarları var idi. Onun tərəfdəşlərinin qiymətləndirilməsi üzrə iqtisadi

⁵Стиглиц Дж. Многообразные инструменты, шире цели: движение к пост-Вашингтонскому консенсусу., 253с

liberallaşmanın əsasını monetarizm təşkil edir, iqtisadi azadlıq və dövlət siyasətinin məqsədləri bazar şəraitində firmaların rəqabət azadlığını təmin edirdi.

Bu nəzəriyyə valyuta sabitliyi, balanslı bir büdcə, ticarət, azad bazar və kapital təmin etmək üçün nəzərdə tutulub. Uyğun olaraq monitarizm qiymətləndirilməsində dünya sistemi ekstensiv qaydada beynəlxalq miqyasda, intensiv qaydada bütün sferaları əhatə edir.

Neoliberalizm ilk növbədə maliyyə iqtisadi sahədə qloballaşma ilə prinsipial oxşarlıq göstərir və bütün sahələrdə aparıcı mövqe tutur. İnsan fəaliyyəti hər hansı bir bazar münasibətlərində təzahür edə bilir.

Monitarizm nəzəriyyəsinin banisi M.Fridmandır. Bu nəzəriyyə beynəlxalq maliyyə arxitekturasının inkişafında böyük təsir göstərib və təşəkkül tapmışdır. Burada pula xüsusi önəm verildiyi qeyd edilmişdir.⁶ Monitaristlər də klassiklər kimi dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinə qarşı çıxır və bu müdaxiləni əsassız sayırlar. Hər bir bazar öz iqtisadi proseslərini özü idarə edir. İqtisadi aktivliyin baş verməsində dövriyyədə olan pulun həcmi mövcud olan konsepsiyanın mahiyyəti ilə izah olunur. Bu əsasdan da monetar iqtisadi siyasətin müasir iqtisadi inkişafındakı rolu vacibdir.

Milton Fridmanın pul iqtisadiyyatı ilə bağlı apardığı tədqiqatlarında inflyasiya təhlükəli həddə çatmağa başladığında gedərək daha da önəmli və tətbiqi mümkün oldu. Fridman belə hesab edirdi ki, bu böhranın əsas səbəbi iqtisadiyyatı güclü olan dövlətlərin Con Meynard Keynsin təkliflərindən təsirlənərək yürütdüyü iqtisadi siyasətdir. Yüksək səviyyəli məşğulluğu əsas sayan bu siyasət iqtisadiyyatın sabitliyini pozmuşdur.

Onun fikrincə böhranın əsas problemi olan işsizlik və inflyasiyanın səbəbi təsadüfi tətbiq olunan pul siyasətləridir. İqtisadi qeyri-sabitliyin səbəbi isə pul miqdarındakı tərəddüdlərdir.

---

⁶Milton Fridman "Pulun miqdar nəzəriyyəsi", 1912, səh 265

Müasir dövrdə liberallaşma beynəlxalq maliyyə arxitekturasının ayrılmaz hissəsidir. Ölkələrin iqtisadi siyasəti beynəlxalq maliyyə arxitekturasının hazırkı strukturuna birbaşa təsir göstərir. Onun əsas parametrləri aşağıdakılara xidmət edir:

- ✓ iqtisadi artımın və artıq mənfəətin təmin edilməsi
- ✓ azad rəqabətlik dərəcəsinin təmin edilməsi
- ✓ milli iqtisadiyyatın dünya bazarına inteqrasiyası
- ✓ rentabelliyyənin artırılması
- ✓ azad bazar sisteminin təmin edilməsi

1.2. Beynəlxalq maliyyə arxitekturasının tənzimlənməsi məsələləri

Müasir dövrdə iqtisadi vəziyyətə uyğunlaşmağa görə, beynəlxalq maliyyə arxitekturasının tənzimlənməsi məsələsi iqtisadçılar və inkişaf etmiş ölkələr tərəfindən ön plana çəkilməmişdir. Beynəlxalq maliyyə arxitekturasının tənzimlənməsində əsas məqsəd onu böhrandan dayanıqlı bir sistem kimi formalaşdırmaqdır. Iqtisadçılar bunun üçün 5 mümkün yanaşma müəyyən etdilər.

1. Monetarist yanaşma

Beynəlxalq maliyyə sistemində əlavə likvidlikdən istifadə edərək, böhranın qarşısı alınır. Bu yanaşma beynəlxalq maliyyə arxitekturasındakı deflyasiyanın və iqtisadi tənəzzülün əsas səbəblərini araşdırır. Səbəblərin tənliyini apardıqdan sonra isə onları stimullaşdırmaq lazımdır. Böhranın başvermə səbəbi mövcud fundamental qüsurların olmasıdır.

Monetarist yanaşmaya tərəfdar çıxan iqtisadçılar ABŞ dollarının əsas beynəlxalq valyuta kimi saxlanılmasını bildirirdilər. Maliyyə orqanları da antiböhran tədbirləri üçün tənzimləyici və idarəedici funksiyaları gücləndirirdi. Bunun üçün bir neçə fəaliyyət istiqaməti müəyyən edilmişdir. Bunlar aşağıdakılardır:

- maliyyə piramidalarının yaradılmasına qarşı çıxmaq.
- bankların top menecerlərinin ən yüksək bonusların verilməsi
- maliyyə firmalarına nəzarətin gücləndirilməsi

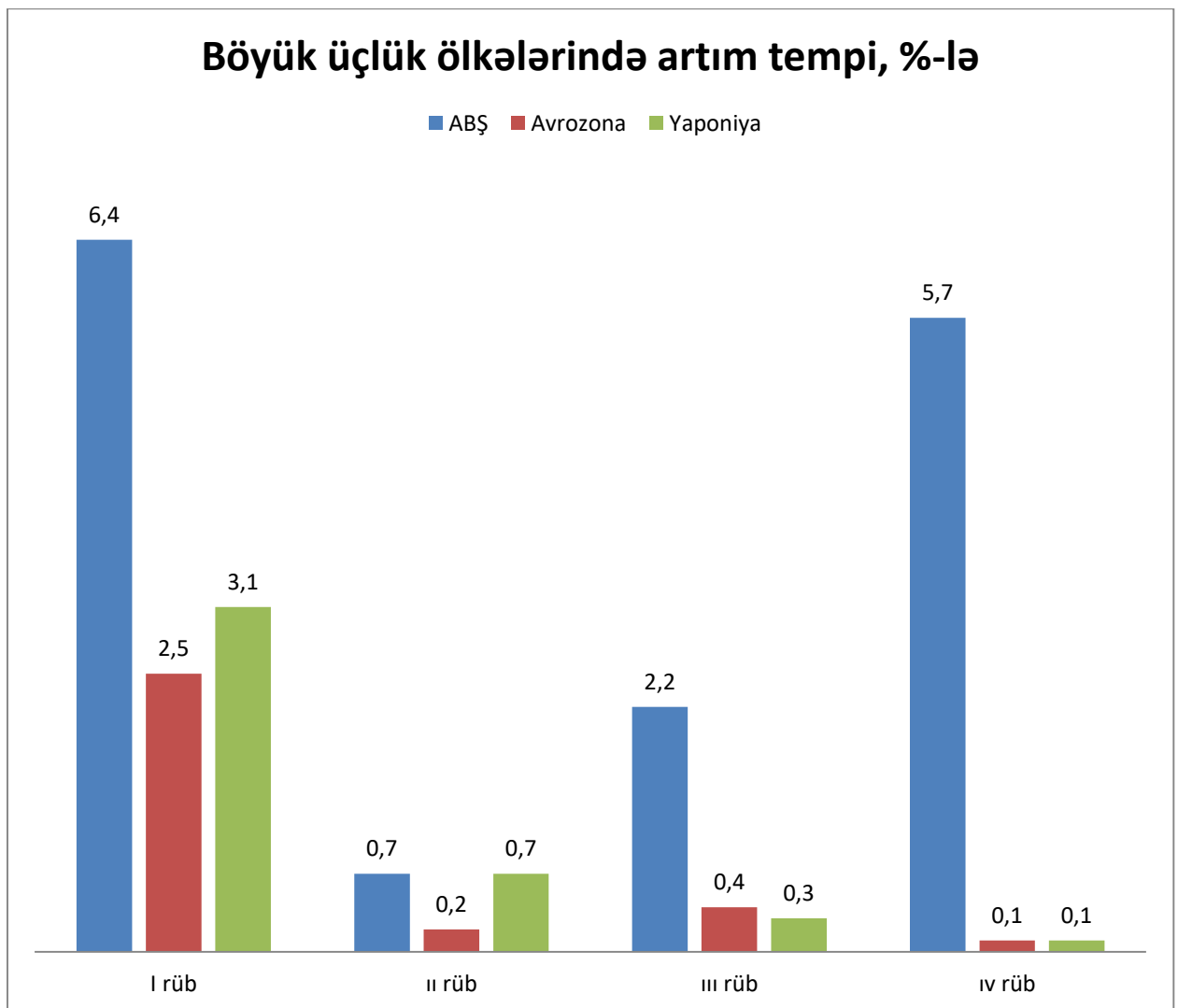
Qeyd etmək lazımdır ki, monetarist yanaşmanın tərəfdarları maliyyə piramidalarının yaranmasına qarşı olsalar trilyon dollarlıq həcmi olan dollar piramidasını tənqid etmirdilər, əksinə, onu dəstəkləyirdilər.

Bu yanaşmanın əsas məqsədi ABŞ – in dünya iqtisadiyyatındakı hakim mövqeyini qorumaqda idi. ABŞ dolları əsas beynəlxalq valyuta kimi dünyanın üç

güc mərkəzlərində öz liderliyini qorumuş olsun. Bunu aşağıdakı göstəricilər cədvəli ilə nəzərdən keçirdək:

Diaqram 1.1

**2014 – cü ilin göstəricilərinə əsasən ABŞ dollarının əsas
beynəlxalq valyuta kimi dünyanın üç güc
mərkəzlərindəki artım tempi**

Mənbə : www.bea.gov; www.epp.eurostat.ec.europa.eu; www.stat.go.jp

2. Tənzimləyici yanaşma

Burada əsas məqsəd dövlətin və beynəlxalq maliyyə orqanlarının maliyyə firmalarına nəzarətini gücləndirib və onların fəaliyyətini tənzimləməkdir. BMT

mütəxəssisləri böhranın əsas səbəbini beynəlxalq maliyyə idarələrində səmərəliliyin kifayət qədər olmaması kimi qəbul edirdilər. Dünya iqtisadiyyatının yenidən inkişafına Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankının qlobal tənzimləmə sistemi ilə nail olmaq olar. Bunun üçün onların bütün maliyyə orqanlarına təsir gücünü 2-3 dəfə artırmaq lazımdır. Tənzimləyici yanaşmanın tərəfdarları əsasən, Avropa Birliyi ölkələridir. Onlar belə hesab edirlər ki, maliyyə qüsurlarının aradan qaldırılması ilə öz fəaliyyətlərinə davam edə bilirlər. Onların fəaliyyətini sürətləndirmək üçün bir neçə tədbirlər həyata keçirilməlidir:

- risklərin qiymətləndirilməsi üzrə səlahiyyətli orqan yaratmaq
- maliyyə tənzimlənməsinə nəzarət
- böhran haqqında əvvəlcədən proqnoz vermək

Qlobal tənzimləmə beynəlxalq hüquq normaları tərəfindən tam dəstəklənmir və onun məsuliyyət dərəcəsi müəyyən olunmayıb. Bu yanaşma böhranın əsas səbəbini aradan qaldırmır. Yalnız onun yaranmasını bir az ləngidir. Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya iqtisadiyyatı faktiki olaraq ABŞ dollarlarının təsiri altındadır. Bugünkü gündə beynəlxalq ticarətdə istehsalın və ticarətin 65-70 faizi dollar vasitəsilə həyata keçirilir.⁷ Həmçinin bu ölkələrin beynəlxalq ehtiyat valyutalarının 70 – 75 faizini də dollar təşkil edir.

Mövcud beynəlxalq maliyyə arxitekturasının fəaliyyət prinsipini dəyişmək üçün ciddi obyektiv səbəblər mövcuddur. Həmin səbəblər beynəlxalq maliyyə arxitekturasının dəyişməsi üçün mania rolunu oynayırlar.

Əslində, Avropa Birliyi ölkələrində mövqeyini anlamaq asandır. Bir tərəfdən Amerika Birləşmiş Ştatlarının böhranın qarşısını almaq üçün Avropa Birliyi ölkələri vasitəsi ilə həll etmək arzusu aydın görünürdü. ABŞ Avropa Birliyi ölkələrini dolların kursunu dəstəkləmək şərti ilə əlavə emissiya keçirməyə vadar edən siyasət

---

⁷Фетисов Г. О мерах по преодолению мирового кризиса и формированию устойчивой финансово-экономической системы., 169с

yürüdü. Bu siyasət qarşısında iqtisadi vəziyyət zəifləyirdi. Avropa ölkələrində avroya görə büdcə kəsiri ümumdaxili məhsulun 3 faizindən çox ola bilməz və ölkənin ümumi borcu isə ümumdaxili məhsulun 60 faizindən çox olmamalıdır. Buna görə, avronun əlavə emissiyası hesabına süni yaradılmış tələbi stimullaşdırmaq, ölkələrin iqtisadi maraqlarına və Avropa Birliyinin fəaliyyət prinsiplərinə zidd bir prosesdir.

3. Yeni beynəlxalq ehtiyat valyutası yaradılması yanaşması.

Amerika Birləşmiş Ştatları dolları əvəzinə yeni SDR beynəlxalq ehtiyat valyutasının yaratmaq, Rusiya və Çin kimi ölkələr tərəfindən irəli sürülür. Mütəxəssislərin qiymətləndirilməsinə görə, SDR beynəlxalq ehtiyat valyutası statusunu alması ilə həm dünya maliyyə sistemini stabilləşdirəcək, həm də gələcək böhranların qarşısını almış olacaq.

Rusiya ölkəsi bildirir ki, yeni maliyyə arxitekturası, beynəlxalq maliyyə mərkəzləri və bir neçə ehtiyat valyutaları ilə birlikdə formalaşa bilər. Çindən fərqli olaraq Rusiyanın Beynəlxalq Valyuta Fondunda başqa da institutlarının yaradılmasını vacib sayırdı. Bu məqsədlə yeni mərkəzlər yaratmaq lazım olduğunu bildirirdi. Dünya iqtisadiyyatı üçün Rusiya özündə digər ehtiyat valyutalara olan “valyuta səbəti” və “supervalyuta” sistemi yaradılmasını təklif etdi. Bu fikir ABŞ-da birmənalı qarşılanmadı.⁸ Çünki bu sistemin formalaşması ilə liderliyini itirib və öz yerini yeni valyutaya vermiş olacaqdı. Bu isə ABŞ dünya iqtisadiyyatında hakim mövqeyinin sonu demək idi.

4. Regional valyutanın tətbiqi yanaşması

Bu öz əksini Avrasiya İqtisadi Birliyi üzvləri arasında ödənişlərin həyata keçirilməsi üçün yeni regional valyutanın yaradılmasında tapmışdır. Avrasiya İqtisadi Birliyi ölkələrindən Qazaxıstan, Rusiya, Belarus, Qırğızıstan, Tacikistan kimi

---

⁸Вовченко Н.Г. Институциональные преобразования финансовой системы России в условиях глобализации: Монография , 269с

dövlətlər daxildir. Bu yanaşma Qazaxıstan prezidenti Nursultan Nazarbayev tərəfindən irəli sürülmüşdür. Bu valyuta elə bir nağdsız ödəniş vasitəsinə çevrilməlidir ki, dünya valyutasında dəyişmələr, ona təsir etməsin.

Bu yanaşma avrozonada artıq həyata keçirilir. Onların əlavə üstünlüyü də mövcuddur. Bu isə özündə valyutayı təmin etmək üçün əsas aktivlərdən istifadə etmənin mümkün olduğunu göstərirdi. Bəzi regionlarda bu qızıl, neft; neft, qaz, uran; qaz elektrik, su; qızıl, almaz, uran kimi çıxış edir. Əsas aktivlərin istifadəsinin genişlənməsi, beynəlxalq maliyyə arxitekturasını çətinləşdirsə də, onun dayanıqlılığını artırmış olacaqdır.

5. Fərdi ölkə valyutalarına keçid yanaşması

Ticarət əlaqəsi zamanı mənfəətin artırılması üçün uyğun valyutadan istifadə edilməsi kimi qiymətləndirilir. Bu yanaşmanın əsas məqsədi digər ölkədən hər hansı bir əmtəə və xidməti idxal edən ölkənin mənfəətinə yönəldilib. Bu proses idxal edilən ölkənin valyutası ilə aparılır. Beləliklə, bu ölkə üçün həmin ölkənin valyutası ehtiyat valyutaya çevrilmiş olur. Bu yanaşma bəzi şərtlərin təsiri ilə çətinləşir. Bu şərtlər aşağıdakılardır:

- ❖ Bazar məzənnələrinin müəyyən edilməsi zamanı Mərkəzi Bankı kənarlaşdırmaq lazımdır. Onun səlahiyyətlərinə inflyasiyanın minimuma endirib pul kanallarının doldurulması aiddir. Qeyri-kommersiya əməliyyatları aparmaq isə bura daxil deyildir. Bəzi ölkələrin Mərkəzi Bankları Beynəlxalq Valyuta Fondunda vasitəçi rolunu oynayırlar.
- ❖ Ehtiyat valyuta statusu almış ölkə valyutaları daxili aktivlərlə deyil, real aktivlər ilə bağlı olmalıdır. Məsələn, qızıl, neft, metal səbəti. Əks təqdirdə, onlar xarici valyutalar tərəfindən sıradan çıxarılacaqlar.

- ❖ Əsas aktivlərin qiymətlərini dünya və regional valyuta birjalari tərəfindən müəyyən edilməlidir. Çünki əsas aktivlər dünya maliyyə bazarlarında standart qiymətə malik olmalıdırlar.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu yanaşmanı maliyyə inkişafının əsasını təşkil edir. Böhranın genişlənməsi zamanı bu yanaşma beynəlxalq maliyyə arxitekturasının dəyişdirilməsində əsas rolu oynaya bilər. Dünya maliyyə arxitekturasının yeni regional valyutanın daxil edilməsi qlobal təhlükələrə məruz qala bilər. Bir misal olaraq İran körfəzində dinarın regional valyutaya çevrilməsini göstərmək olar. Bu da İraq və İran ölkələrini böyük problemlərə gətirib çıxarır. Bütün sanksiyalar müvafiq olaraq demokratiyanın inkişaf bəhanəsi ilə həyata keçirilir.

Dünya iqtisadiyyatında ölkələr öz mövqələrinə görə bir-birilərdən fərqlənirlər. Amerika Birləşmiş Ştatları Avropanı beynəlxalq maliyyə arxitekturasının tənzimlənmə sistemini yaratmaq istədiyindən şübhələnirdi. Bu da onların suverenliyinə qarşı çıxırdı. Avropa isə öz növbəsində maliyyə sisteminə əlavə likvid təsir göstərməklə razılaşırdı. Çünki bu vasitə ilə ölkənin iqtisadiyyatına təsir gücü kəskin artmış olur. Asiya ölkələri böhranın baş verməsində ABŞ və Böyük Britaniyanı ittiham edirdi. Bu ölkələr Beynəlxalq Valyuta Fondunun güclü təsirinə qarşı çıxırdı.⁹ Çünki onların bu təşkilatın hüquqlarından istifadə haqları minimum dərəcədə idi. Buradan da görünür ki, beynəlxalq maliyyə arxitekturasının sistemində dəyişikliklərin baş verməsi üçün aparıcı ölkələr maraqlı olmalıdır. Yoxsa bu, yenidənqurma prosesləri hələ çox ləng baş verəcək. Yəni, beynəlxalq maliyyə arxitekturasında yeni sistemin qurulması üçün ölkələrarası siyasi və iqtisadi maraqların üst-üstə düşməsi əsas şərtidir. Bu zaman bütün ölkələrə bərabər hüquqlu beynəlxalq maliyyə arxitekturası yaradılmış olacaq. Günü - gündən inkişaf edən dünya iqtisadiyyatında baş verən iqtisadi proseslər beynəlxalq maliyyə

---

⁹Митяев Д. А. О динамике саморазрушения мировой финансовой системы., 45с

arxitekturasında da struktur dəyişikliyinə gətirib çıxardı.¹⁰ Beynəlxalq maliyyə arxitekturasında yenidənqurma prosesi iqtisadi vəziyyətin inkişafından asılı olaraq mərhələlər üzrə aparılır. Yenidənqurma prosesi 2 mərhələdə baş verir:

I mərhələ - Beynəlxalq maliyyə arxitekturasında stabillik və böhran problemləri həll edilməlidir.

Böhranın qarşısını almaq üçün dəqiq məqsəd və vəzifələr müəyyən edilməlidir. Məqsəd və vəzifələr uzunmüddətli və qısamüddətli dövrlər ilə tənzimlənir. Baş vermiş süni böhran tənzimlənilib nəzarət altına alınmalıdır. Beynəlxalq maliyyə bazarlarının sürətli inkişafı, beynəlxalq maliyyə arxitekturası tərəfindən tənzimlənməni əsas sayır. Müasir dövrümüzdə beynəlxalq maliyyə bazarının strukturuna beynəlxalq valyuta, kredit, fond, investisiya və sığorta bazarları daxildir. Maliyyə sisteminin inkişaf prosesində bu bazarlar ayrı-ayrı bazar şəkilində deyil, bütöv bir sistem şəklində çıxış edir. Onlara müxtəlif formalarda olan maliyyə alətləri kimi də baxılır. Bu alətlərə valyuta, kredit, qiymətli kağızlar, investisiya məhsulları, sığorta siyasəti daxildir. Beynəlxalq maliyyə bazarlarının müasir strukturu olduqca mürəkkəbdir. Bu, 5 sektor bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə vəhdət təşkil edir.

1.2.1 Beynəlxalq maliyyə arxitekturasının tənzimlənməsində riskin rolu

Maliyyə bazarlarına təsir edən əsas üsürlərdən biridə riskdir. Maliyyə bazarlarında risk hər hansı bir təhlükənin yaranma səbəbinin aşkar olunmasıdır. Əsas məqsədi risk amillərinin dəqiq təhlilinə, onların axtarılmasına, sistemləşdirilməsinə, düzgün qiymətləndirilməsinə, idarə olunmasına yönəldilib. Bu əsasən optimal idarə olunmağa, onun səmərəliyinin yüksəldilməsinə nail olmaq üçündür. Maliyyə bazarlarında riskin 3 növü vardır:

❖ Mənfəətin artırılması üçün yaradılan risk

---

¹⁰Zahid Fərrux oğlu Məmmədov Dünya maliyyə və valyuta kredit siyasətinin müasir arxitekturası. Dərs proqramı. – Bakı, 2015.səh 102

- ❖ Böhran zamanı formalaşan risk
- ❖ Fəlakət riski

Risk nəzəriyyələrdə riskin miqdar ölçüsünü necə müəyyənləşdirməkdən bəhs edilir. Bu ölçünün müəyyənləşdirilməsi əsasında səbəb təhlil edilir və riskli fəaliyyət qeyri-müəyyən vəziyyətdə baş verən fəaliyyət kimi təyin edilir.¹¹

Qeyri- müəyyənlik şəraitində qərarların qəbulu üçün yalnız mənfəətin gözlənilən mənfəət səviyyəsində kənarlaşmaları deyil, həm də gözlənilən mənfəət səviyyəsini hesablayıb və nəzərə alınmalıdır. Yəni, mənfəət əldə etmək üçün risk etmək lazımdır.

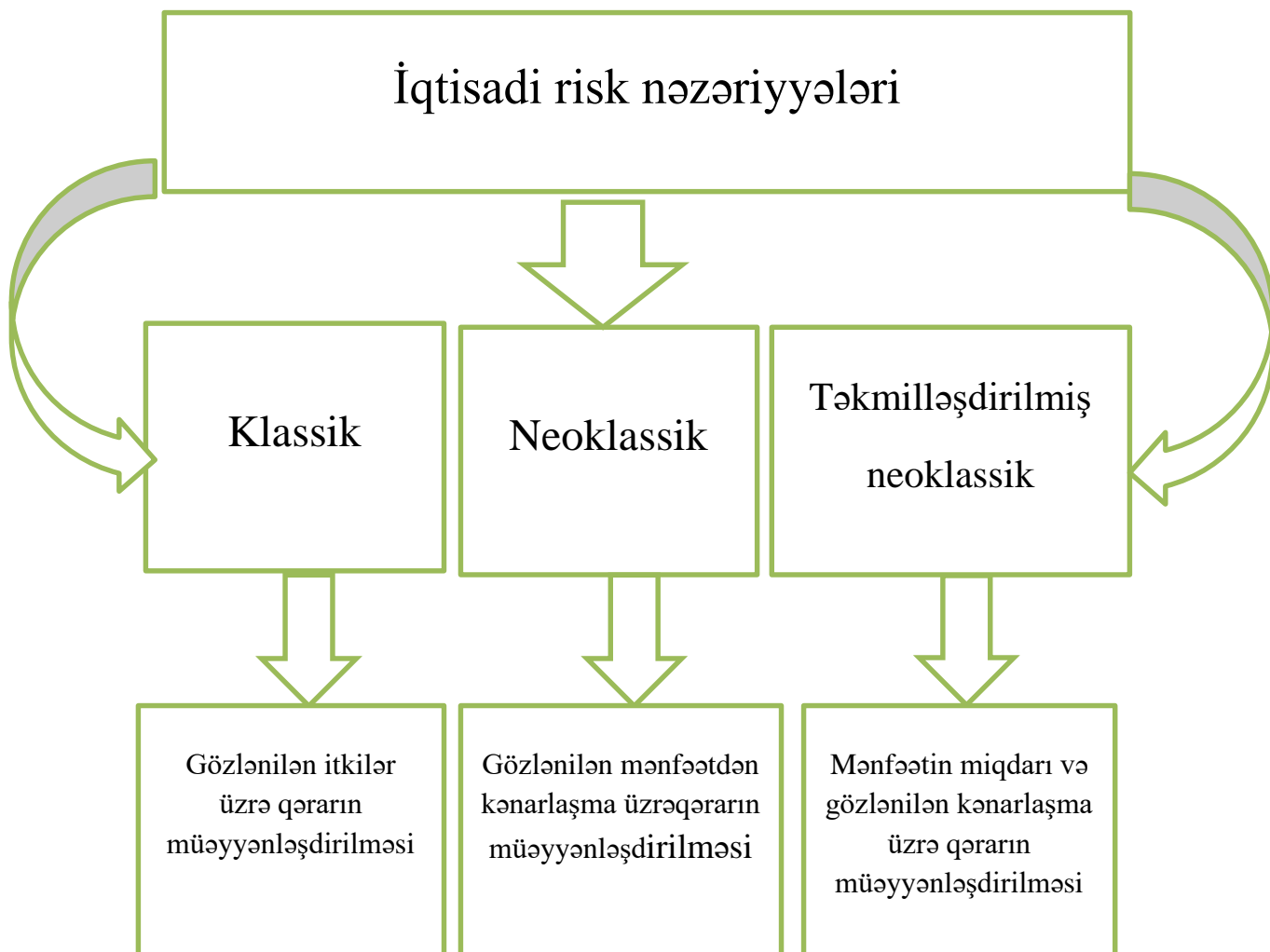
Risk anlayışı mümkün nəticələrin alınmasının obyektiv mümkünlüyü ölçüsüdür. Obyektiv mümkünlük dedikdə, hər hansı bir prosesin keçmiş məlumat və göstəricilərinin təhlil və qiymətləndirilməsindən əldə olunmuş bir qərardır. Risklərin müəyyən edilməsi aşağıdakılardan ibarətdir:

- ❖ risklərin mövcudluğunun və onun başlanmasını müəyyən edən proqnoz göstəriciləri
- ❖ risklərin müəyyən edilməsi
- ❖ risklərin əmələgəlmə ehtimalının qiymətləndirilməsi
- ❖ risklərin təsir gücünün minimallaşdırılması
- ❖ risklərin dinamikasının təhlilinin aparılması
- ❖ risklərə qarşı dayanıqlı sistemin tətbiq edilməsi

---

¹¹Qeybullayev İqtisadi risk nəzəriyyəsinin əsasları, səh 132

**İqtisadi risk nəzəriyyələri və onların
təsnifləşdirilməsi**

Mənbə : Qeybullayev Qeybullayev İqtisadi risk nəzəriyyələri Bakı 2003, səh 17

II mərhələ - uzunmüddətli perspektiv əsasında iqtisadi yaşayışın dəyişməsi ilə yeni beynəlxalq maliyyə arxitekturasını yaratmaq.

Bu mərhələdə beynəlxalq maliyyə arxitekturasına yeni maliyyə qanunauyğunluğu tətbiq edilir. Əsas məqsəd gəlirliliyin artırılması və mümkün maliyyə risklərinin qiymətləndirilməsidir. Gəlirliliyin artırılması üçün aşağıdakı tədbirləri həyata keçirmək lazımdır:

- Gəlirliliyin artırılması üçün mühüm mümkün variantların təhlili və aşkar edilməsi
- Qəbul edilmiş qərarların həyata keçirilməsi nəticəsində baş verə bilən mümkün iqtisadi, siyasi, mənəvi və digər iqtisadi nəticələrin qiymətləndirilməsi
- Kəmiyyət və keyfiyyət aspektlərinin qarşılıqlı əlaqəsinin təmin edilməsi

Beynəlxalq maliyyə arxitekturasında maliyyə risklərinin qiymətləndirilməsi üsulları, kompleks bir sistemdir. Maliyyə riskinə aşağıdakı risklər daxildir¹²:

- Valyuta riskləri
- Kredit riskləri
- Faiz riskləri
- Bazar riski

Maliyyə bazarlarının özünün daxili informasiya bazasının təhlili aparılaraq maliyyə risklərinin formalaşması ehtimalını kəmiyyətcə qiymətləndirməyə imkan verir. Bu zaman riskin yaranması, maliyyə bazarının fəaliyyətinin göstəricilərindən asılı olaraq müəyyən edilir. Risklərin qiymətləndirilməsi onu proqnozlaşdırmağa imkan verir, maliyyə bazarlarında mənfi nəticələrinin aradan qaldırılması və ya azaldılması ilə nəticələnir.

Beynəlxalq maliyyə arxitekturasının yenidən qurulması prosesi 4 tənzimləmə səviyyə üzrə aparılır:

- ❖ Bazarın özünün tənzimləməsi
- ❖ Beynəlxalq maliyyə arxitekturası iştirakçılarının tənzimlənməsi
- ❖ Dövlətin tənzimlənməsi

Dövlət beynəlxalq maliyyə arxitekturasının bütün seqmentlərini tənzimləyir.

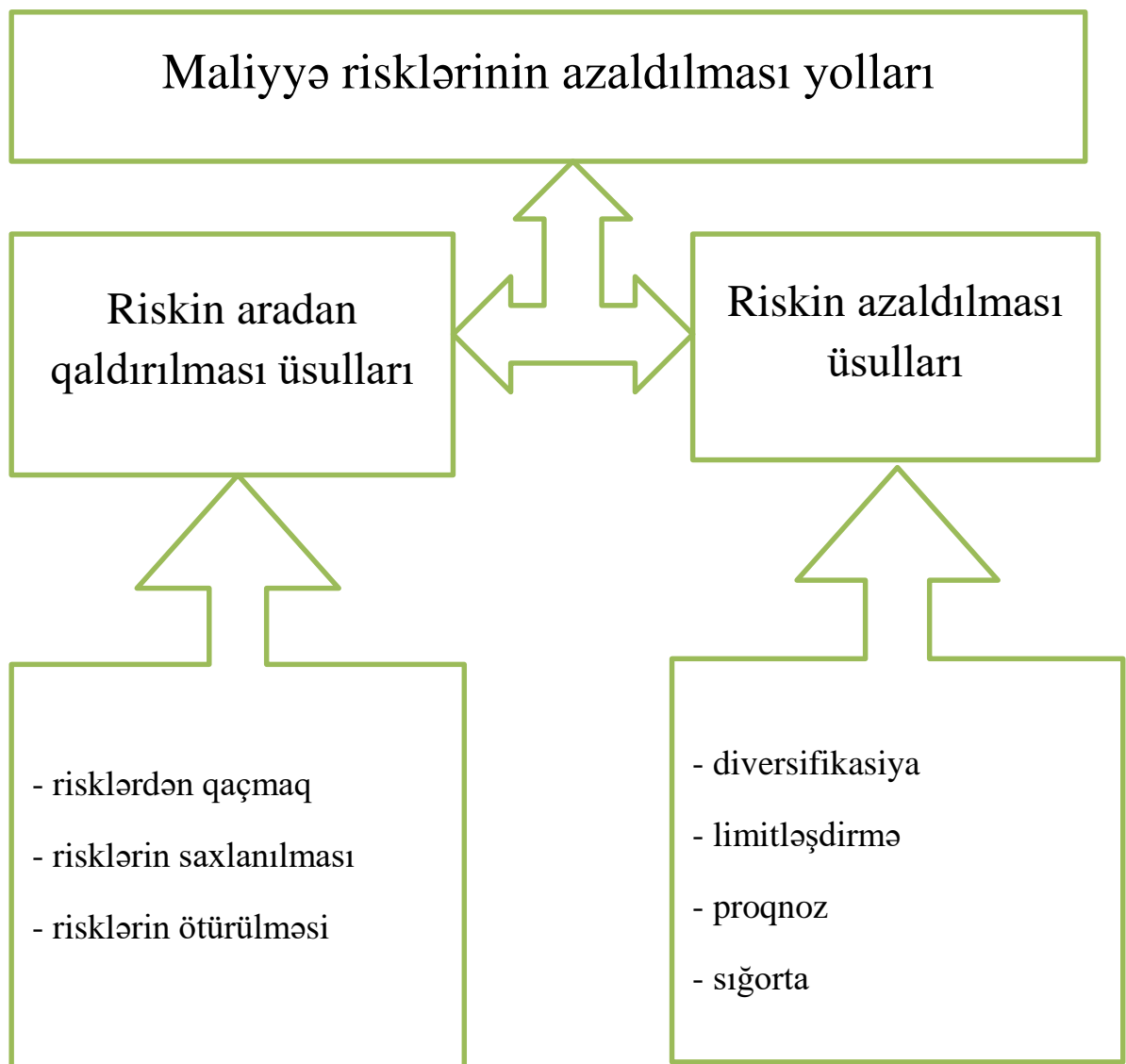
Dövlət tənzimlənməsi inzibati-normativ aktlarla, dövlət və dövlətlərarası orqanların fəaliyyəti ilə həyata keçirilir. Bu orqanlara banklar, beynəlxalq maliyyə-

¹²Xanhüseyn Kazımlı, İbrahim Quliyev “İqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi”, Bakı, 2009, səh 96

valyuta orqanları, yəni BVF kimi, Dünya Bankı, Avropa Yenidenqurma və İnkişaf bankı, regional inkişaf bankları və sair daxildir. Müasir dövrdə maliyyə bazarlarında baş verən bütün proseslərə dövlətin təsiri güclənmişdir. Bunun əsas səbəbi böhranın iqtisadiyyatda genişlənməsi zamanı yalnız dövlət strukturu likvidlik ilə maliyyə bazarlarının fəaliyyətini bərpa edir.

Cədvəl 1.4

Maliyyə risklərinin azaldılmasının əsas üsulları

Mənbə : Федотова В.Г. Меняющийся мир и глобализация // Знание. Понимание. Умение. – 2004 - №1, 2. – С. 44-59.

FƏSİL II. QLOBAL İQTİSADI BÖHRAN ŞƏRAİTİNDƏ BEYNƏLXALQ MALİYYƏ ARXİTEKTURASI

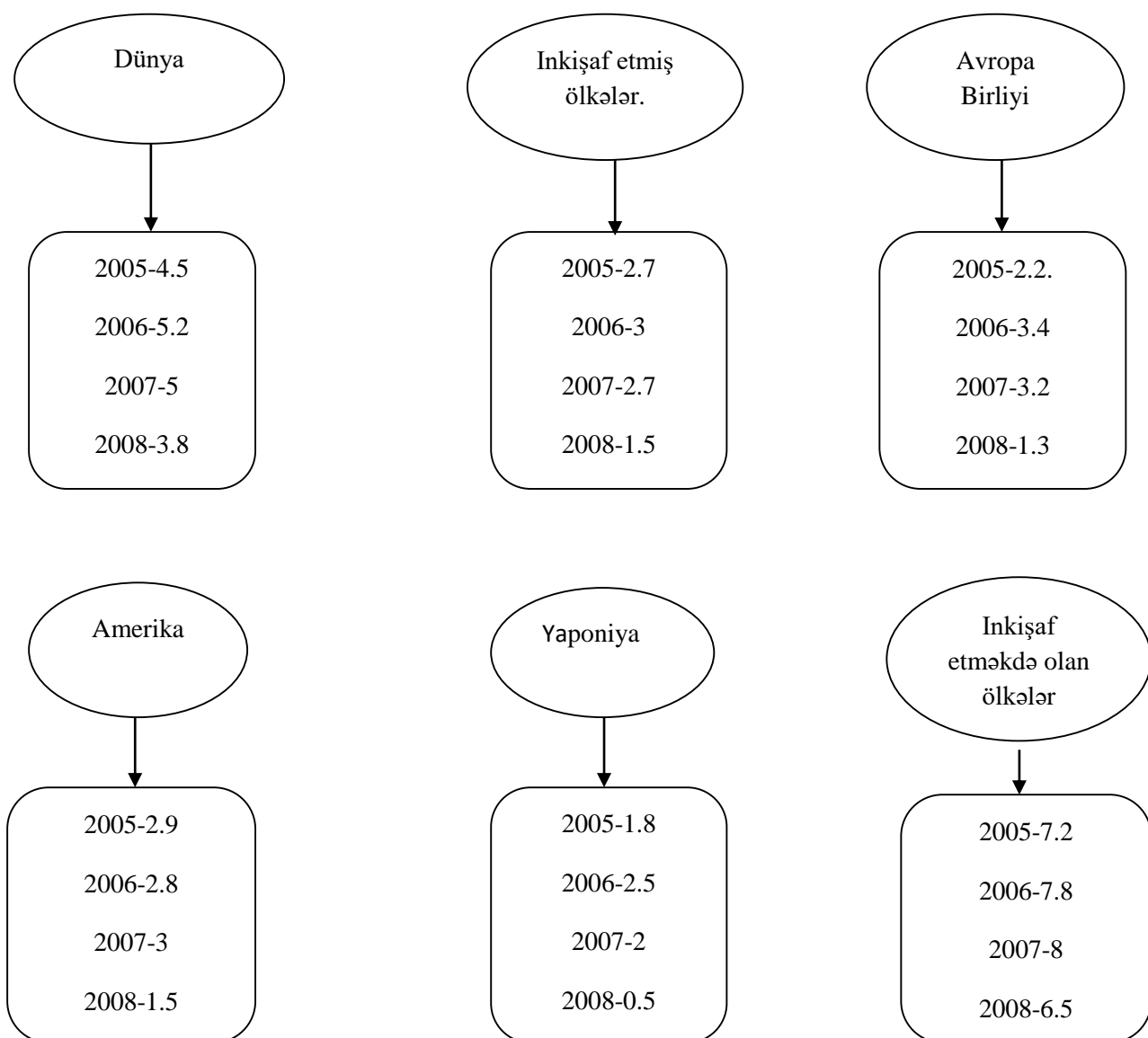
2.1. Qlobal böhran dövründən çıxış məqsədi ilə beynəlxalq maliyyə arxitekturasında həyata keçirilən regional tədbirlər

Müasir dünyada beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sisteminin inkişafının ən önəmli xüsusiyyətlərindən biri ümumilikdə regional iqtisadi inteqrasiya proseslərinin güclənməsi və buna müvafiq formada müxtəlif dünya ölkələri üzrə qlobal əməkdaşlığın daha da genişlənməsidir. Ümumilikdə dünyada baş verən proseslərin nəticəsində dünya bazarının formalaşması müasir dövrdə daha çox ölkələrarası birliklər, həmçinin ticarət iqtisadi blokların təsir gücü vasitəsilə reallaşır. Müasir dövrün regional iqtisadi inteqrasiya birlikləri beynəlxalq arenada İEÖ-də təmsilçi rolunda çıxış edərək və əsas güc mərkəzləri kimi dünyada gedən bir sıra proseslərdə iqtisadi tərəqqinin mühüm agentlərinə çevirilmişlər. Tarixi dövr ərzində baş verən qlobal böhranları ümumilikdə müxtəlif regionlar üzrə qruplaşdırılıb və bu istiqamətdə böhranın aradan qaldırılması cəhətdən istər keçid iqtisadiyyatlı ölkələr və yaxud da, Cənub , Cənub şərq, Şərqi Asiya ölkələri bu formada təsnif edilərək onların regionun xüsusiyyətinə uyğun olaraq anti-böhran tədbirləri yerinə yetirilmişdir. Bu istiqamətdə fəaliyyət mexanizminə nəzər salsaq, hər şeydən əvvəl qeyd etməliyik ki, Avropa İttifaqı, müasir dövrdə 7.5 trilyon ümumdaxili məhsula malik olmaqla, bu dünya sənaye məhsulunun 25%-ni, dünya ticarətinin 40%-i üzrə fəaliyyəti özündə cəmləşdirir. Buna müvafiq olaraq, Avropa İttifaqı, müasir dövrdə inteqrasiya proseslərinin inkişafı nöqtəyi nəzərindən dünyada ən inkişaf etmiş regional iqtisadi birlik kimi çıxış edir. Fəaliyyət göstərdiyi illər ərzində o, istər gömrük ittifaqı azad ticarət zonası ümumi bazar iqtisadivə tam inteqrasiya qədər müxtəlif proseslərdən keçərək tarixi dövr ərzində vahid dövlətçilik yaradılmasına qədər yüksəlmişdir. Bu xüsusiyyətləri müvafiq olaraq Avropa İttifaqında uzun tarixi dövr ərzində baş verən maliyyə böhranları da, onun yerinə yetirdiyi antiböhran tədbirlərinin xüsusiyyətlərinə uyğun aradan qaldırılmışdır. Avropa İttifaqı eyni zamanda digər inteqrasiya

qruplaşmalarından fərqli olaraq. özünün yüksək texnologiyasına malik iqtisadi imkanları ilə daima seçilmişdir.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, istər Avropa Birliyi, istərsə də müxtəlif dövlətlərin tarixi dövr ərzində qlobal böhrana doğru sürükləndiyini göstərən statistik rəqəmlər bu böhrandan çıxış tədbirlərinin nə dərəcədə zəruri olduğunu əyani şəkildə sübut etməkdədir. Bunu müxtəlif illər üzrə ümumdaxili məhsulun dinamikasına görə xarakterizə edək.

Sxem 2.1. Regionlar və ölkələr üzrə ümumi daxili məhsulun dinamikası

Mənbə : https://az.wikipedia.org/wiki/Ümumi_Daxili_Məhsul_üzrə_ölkələrin_reytinqi, səh 5

Qlobal böhranların başlanması ilə ümumilikdə Avropa İttifaqına üzv ölkələrin iqtisadiyyatında bir sıra problemlər zəncirvari formada inkişaf etməyə başladı. Lakin bu böhran Avropa İttifaqının təsir etməzdən əvvəl bu istiqamətdə iqtisadçılar qeyd edirlər ki, ümumilikdə böhran Amerikadan fərqli olaraq, Avropa iqtisadiyyatının tənəzzülə məruz qoymayacaq. Lakin qloballaşan dünyada Avropa İttifaqının bu təsirdən kənarda qalması qeyri-mümkün hesab edilib. Avropa ölkələrinin maliyyə sistemlərinin böhrana qarşı daha dayanıqlı olsa da, ümumilikdə iqtisadi resessiya dövrün və böhranın zərbəsi Avropaya da nüfuz etdi. Qərbi Avropa regionundan sonra Şərqi Avropa və Mərkəzi Avropaya da çatdı və bu ölkələrdə daha çox ağır vəziyyət yarandı. Bunun bir sıra səbəbləri var idi ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- Qərbi Avropadan fərqli olaraq Şərqi Avropa ölkələrinin iqtisadiyyatları ümumilikdə daha çox Qərbi Avropa banklarının kapitalı hesabına maliyyələşirdi. Belə olduqda isə Qərbi Avropada baş verən böhran bu zonadan asılı olan digər regionlarını daha çətin vəziyyətlə üzbəüz qoydu.
- Mərkəzi , Şərqi Avropa ölkələrinin iqtisadiyyatlarının ixrac yönümlü olması, xüsusilə Qərbi Avropa bazarları üzrə istiqamətlənməsində və bu regionda böhranın daha ağır keçməsinə şərtləndirən əsas amillərdən hesab edilir.

Böhranın fəsadları Mərkəzi və Şərqi Avropanın bir sıra ölkələrində, xüsusilə də, buna misal olaraq, Macarıstanı, Rumıniyanı Bolqarıstanı göstərə bilərik ki, burada problemlər əmanətlərin aşağı səviyyəsi, büdcə kəsirləri və ölkənin maliyyə sistemində qeyri-sabitlik vəziyyətinin xarakterli olması və eləcə də bank sektorunun və baş verən böhran yüksək ixracat asılılığı, cari əməliyyatlar üzrə mənfi saldo və müxtəlif səbəblər daha kəskin hal almışdır. Inflyasiya nəticəsində qiymətlərin süni şəkildə qaldırılması və əməkhaqqının artımının dayandırılması ümumilikdə iqtisadi fəallığın azalmasına və makroiqtisadi sahədə balansın pozulmasına gətirib çıxardı. Bank sektoru üzrə problemlə kreditlərin həddindən artıq artması, valyuta ehtiyatlarının aşağı səviyyəsi və.s amillər nəticə etibarı ilə böhranın Mərkəzi Avropa ölkələri arasında qlobal ticarət və maliyyə axınlarında təsirini göstərdi.

Böhran şəraitində olan dünyada bank sektoru üzrə bir sıra ölkələrdə böhran xüsusiyyətləri müşahidə olunmağa başladı. Bu xüsusiyyətlərə uyğun olaraq isə banklarda müxtəlif tədbirlərin həyata keçirilməsi zərurəti yaranmışdır. Xüsusilə də bankların aktiv dəyərlərinin pisləşməsinə səbəb olan problemini kreditlər və eləcə də əhalinin banklara olan inamının azalması nəticəsində vəsaitlərin cəlb edilməsinin mümkünsüzlüyü bir sıra ölkələrdə kiçik bankların tamamilə müflisləşməsinə və iri bankların da maliyyə vəziyyətinin pisləşməsinə gətirib çıxardı.

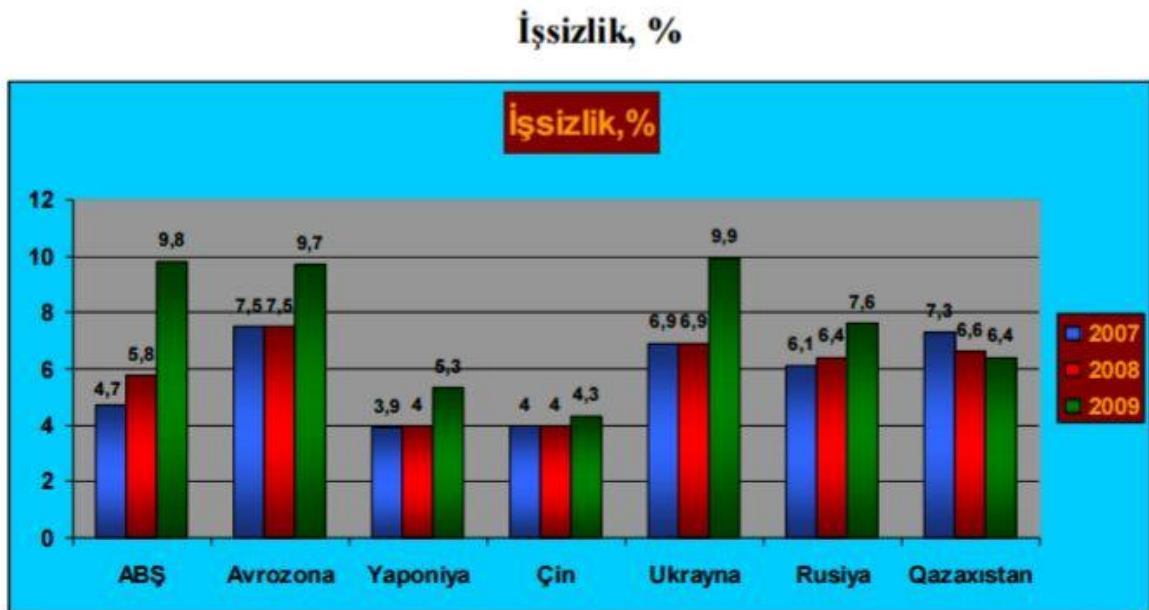
Ümumilikdə, müxtəlif regionlar üzrə istər bank sektoru, istərsə də digər bütün sahələr üzrə böhran şəraitində baş verən problemlərin həlli məqsədi ilə böhrandan çıxış istiqamətləri aşağıdakı formada təsnif edilmişdir :

- ✓ Kreditləşmə sisteminin dünyanın bir çox banklarında fəaliyyətinin qeyri-sabitliyi şəraitində hər şeydən əvvəl problemlə kreditlərin həlli istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi ;
- ✓ Real sektor üzrə yaranan böhran nəticəsində əldə olunan geriləmənin aradan qaldırılması istiqamətində tədbirlərin yerinə yetirilməsi ;
- ✓ Dövlətlərin maliyyə sistemində qeyri-sabitliyin aradan qaldırılması ;
- ✓ Müxtəlif ölkələr üzrə idarəetmə strukturlarında nəzarətin gücləndirilməsi ;
- ✓ Büdcə kəsrinin azaldılması və milli valyutaların dövrəliyinin təmin olunması istiqamətində tədbirlərin yerinə yetirilməsi ;
- ✓ Qiymətlərin süni formada yüksəldilməsinin qarşısının alınması ;
- ✓ Makroiqtisadi qeyri-sabitliyin aradan qaldırılması ;

Bütün sadaladığımız bu amillər bir-biri ilə əlaqəli formada hər bir ölkənin qloballaşan dünyada normal formada fəaliyyət göstərməsi və inteqrasiyasının əsas şərtlərindən hesab edilir. Odur ki, bu problemlərin həlli istiqamətləri üzrə regional tədbirlərin yerinə yetirilməsi müasir dövrdə aktualıq daşıyır.

Diaqram 2.1. Qlobal iqtisadi böhranın dünya ölkələri üzrə işsizliyə təsiri

Mənbə: Sberbankın Makroiqtisadi Tədqiqatlar Mərkəzinin məlumatları əsasında tərtib olunub

Mənbə : <http://www.sberbank.com/ru>

Qlobal iqtisadi böhran Müstəqil Dövlətlər Birliyi öz mənfi təsirini göstərmişdir. Bütün ölkələr üçün ümumilikdə qlobal iqtisadi böhranın gətirdiyi fəsadlar Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələri üçün də demək olar ki eyni nəticələrə səbəb olmuşdur. Buna müvafiq olaraq bu ölkələrdə iqtisadi artımda və makro iqtisadi göstəricilərdə kəskin enmələrin müşahidə edilməsi, həmçinin kapital axınının axıb getməsi və maliyyə sabitliyinin kəskin pozulması müşahidə olunmuşdur. Baş verən bütün bu proseslər nəzdində Birlik ölkələri böhran çıxış həllinin vacibliyini bir neçə amillərlə diqqət mərkəzində saxlamışdır. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- ❖ Kapitalın axınının qarşısının alınması və buna müvafiq olaraq məzənnə siyasətini stimullaşdırması istiqamətində tədbirlərin icra edilməsi ;
- ❖ MDN ölkələrinin bank sektoru üzrə dayanıqlılığının zəifləməsinin qarşısının alınması və bu istiqamətdə fəaliyyətin tənzimlənməsi ;
- ❖ İqtisadiyyatda likvidliyin artırılması və ümumilikdə maliyyə sisteminin normal fəaliyyətinin tənzimlənməsi ;

- ❖ Inflyasiyanın qarşısının alınması istiqamətində faiz dərəcələri siyasətinin təsdiq edilməsi ;

Sadaladığımız bu amillərə misal olaraq, Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələri böhrandan çıxış yolu üçün aşağıdakı tədbirlərin icrasını zəruri hesab edir :¹³

1. Müxtəlif dövlətlər səviyyəsində qəbul edilən və yerinə yetirilən tədbirlər ;
2. Regional birliklər səviyyəsində və Müstəqil Dövlətlər Birliyinə üzv olan dövlətlərin Komissiyalar vasitəsi ilə qəbul edilən və həyata keçirilən tədbirlər ;
3. Beynəlxalq maliyyə arxitekturasının vəzifədə prinsiplərindən irəli gələn məsələlər üzrə dünya valyuta sisteminin yenidən qurulması ilə ümumilikdə fəaliyyət göstərən regional birliklərin öz mövqelərinin bir birinə uyğunlaşdırılması ;

Böhran şəraitində ölkəmiz üçün də bu prosesi xarakterizə etsək, Azərbaycanın bu istiqamətdə antiböhran siyasətinin təhlil edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, bu istiqamətdə 2009-cu ildə Prezident İlham Əliyevin ilin yekunlarına dair hesabat iclasında çıxışında ümumilikdə ölkəmizdə yaranan vəziyyət böhran şəraitində geniş şərh edilərək, məhz iqtisadi böhranın Azərbaycana təsir dərəcəsi müəyyənləşdirilmiş və bu təsir dərəcəsinin minimuma endirilməsi ilə əlaqədar qərarlar qəbul edilmişdir və vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir. Buna müvafiq olaraq böhrandan çıxış üzrə tədbirlər paketi hazırlanmış və bu tədbirlər paketi Azərbaycan iqtisadiyyatına böhranın təsirinin hansı istiqamətlərdə olacağı ilə dair məsələləri əhatə etmişdir. Xüsusilə də, dünyada böhranın nəticələrindən formalaşan və ümumilikdə neft və qeyri-neft ixrac məhsullarının qiymətinin azalması və kredit axınlarının azalması, müvafiq olaraq, bu proseslərin ölkəmiz üçün təhlil edilməsi gələcəkdə də bu istiqamətdə tədbirlər planının işlənilib hazırlanmasında zəruri əhəmiyyət kəsb etmişdir. Azərbaycanın bu istiqamətdə böhrandan çıxışda tədbirlər paketi çoxşaxəli olmaqla, hər şeydən əvvəl istehlak mallarının qiymətlərinin azaldılmasına istiqamətlənmişdir. Bununla yanaşı, 2005-ci ildə Azərbaycan prezidentin fərmanı ilə antiinflyasiya tədbirlərinin həyata

¹³Aslanov Elnur “Yeni dünya nizamı və milli inkişaf səh 48

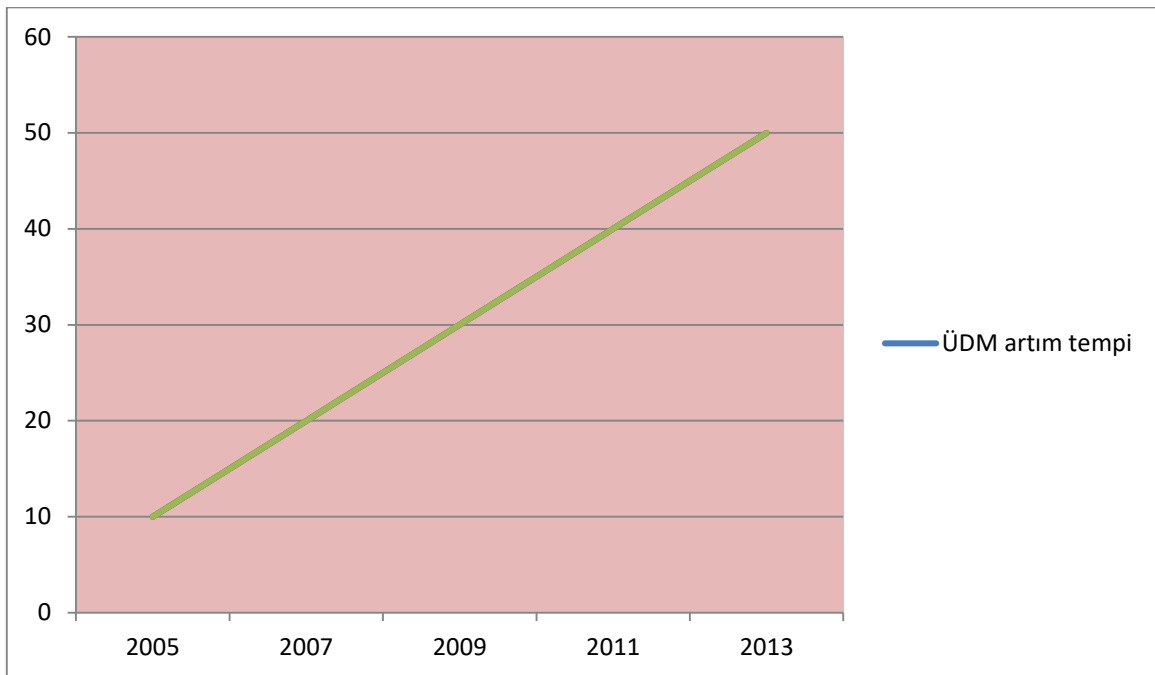
keçirilməsi və ya bu tədbirlər dini baxımından ölkədəki müəssisələrin istehsal etdiyi məhsul və xidmətlərin qiymətlərin düzgün müəyyən olunması və süni qiymət artımının aradan qaldırması istiqamətində fəaliyyəti əhatə etmişdir. Digər əsas istiqamətlərdən biri isə son illər ərzində inhisarçılıqla mübarizənin və bu istiqamətdən rəqabətin sağlam formada reallaşdırılması üzrə nəzarətin həyata keçirilməsi və müvafiq dövlət qurumları vasitəsilə bazara qanunsuz formada bu müdaxilələrin qarşısını almasından ibarətdir. Müasir dövrdə böhran illərindən əldə olunan təcrübəyə əsasən, gələcəkdə baş verən hər hansı bir böhran olaraq qarşıya ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması, eləcə də ölkəmizdə fəaliyyət göstərən digər sənaye müəssisələrində normal fəaliyyətin bu və bu fəaliyyət üzərində nəzarəti stabil formada qurulması ölkəmizdə maliyyə sisteminin nəzarətində başlıca şərtlərdən biri kimi çıxış edir.

Böhranlı illər ərzində Azərbaycanda iqtisadi göstəricilər bu formada olmuşdur.

1. Kənd təsərrüfatı – 7.4% artmışdı.
2. Ümumdaxili məhsul – 6% artmışdı.
3. Qeyri- Neft sənayesi – 9% artmışdı.

Bütün bunlarla yanaşı böhran illərində ölkəmizin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya şəraitində fəaliyyət göstərdiyini nəzərə alaraq, qlobal iqtisadi böhranın fəsadlarından qaçmaq, ümumilikdə, tamamilə qeyri-mümkün olardı. Lakin bu istiqamətdə ölkəmizdə qabaqlayıcı tədbirlərin yerinə yetirilməsi və düzgün siyasətin qurulması, Azərbaycanın bu böhrandan uğurla çıxmasına səbəb olan əsas amillərdəndir.

Diaqram 2.2. ÜDM artım tepmi – Azərbaycan

Mənbə : Süleymanov Elvin “Beynəlxalq maliyyə böhranı: şərtləndirən amillər və mübarizə yolları” mag dis, Bakı, 2016, səh 96

Diaqram 2.3. ÜDM artım tepmi

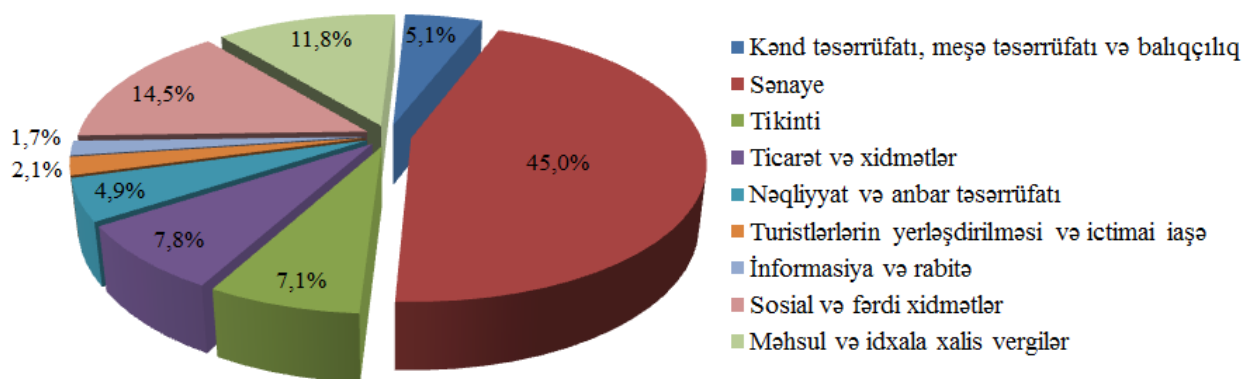

Mənbə : V. Zeynalov “MALİYYƏ BÖHRANI: TARİX, NƏZƏRİYYƏ VƏ ANTİBÖHRAN SİYASƏT” Bakı, 2012

İ.e.d professor Məmmədov Zahid özünün “Qlobal maliyyə böhranı və dövlət idarəetmə sistemində antiböhran siyasət: ümumi problemlər və fərqli yanaşmalar” adlı məruzəsində maliyyə böhranı və qlobal maliyyə böhranının Azərbaycana təsir kanallarını təhlil etmişdir. Buna müvafiq olaraq böhranın Azərbaycan iqtisadiyyatına təsir istiqamətləri aşağıdakılardan ibarət olmuşdur :¹⁴

- ölkəmizin dünya bazarlarına ixrac etdiyi neft və müxtəlif yanacaq növlərinin qiymətində azalma müşahidə edilmişdir .Belə ki, ölkəmizdə büdcə gəlirlərinin daha çox hissəsinin neftdən gələn gəlirlər hesabına formalaşdığını nəzərə alaraq, bu amil ölkə iqtisadiyyatına nisbətən mənfi təsir göstərmişdir ;
- Qlobal maliyyə böhranına beynəlxalq maliyyə bazarlarında likvidlik çatışmazlığı səbəb olmuşdur ;
- Böhran səbəbi ilə ümumilikdə Amerika və Avropa ölkələrində qlobal tələbin azalmasına, nəticə etibarilə, ixracın azalmasına səbəb olmuşdur ki, bu da ümumilikdə qeyri neft sənayesinin inkişafına mənfi təsir göstərən amillərdəndir.

Diqram 2.4. Azərbaycan ÜDM sahə strukturu 2016-cı il

Mənbə : <http://www.stat.gov.az>

¹⁴İ.e.d Məmmədov Fərrux Zahid “Qlobal maliyyə böhranı və dövlət idarəetmə sistemində antiböhran siyasət: ümumi problemlər və fərqli yanaşmalar” , səh 56

2016-cı il ərzində ümumilikdə 43436.3 milyon manat ÜDM istehsal edilmişdir. Adambaşına düşən ÜDM 4512.5 azn olmuşdur. Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq, və informasiya rabitə xidmətləri üzrə ÜDM göstəriciləri ümumi göstəricilər içərisində azlıq təşkil edir. Tikinti və sənaye üzrə ÜDM müvafiq olaraq 45% və 7.1%, sosial və fərdi xidmətlər üzrə isə 14.5% təşkil etmişdir.

2.2. Böhran şəraitində beynəlxalq maliyyə arxitekturasının əsas vəzifə və prinsipləri

Böhran şəraitində beynəlxalq maliyyə arxitekturasının əsas vəzifə və prinsipləri, ümumilikdə iqtisadi resessiya dövründəki proseslərdən asılı olaraq dəyişilir. İlk öncə qlobal iqtisadi resessiya dövrünə müvafiq olaraq, böhran anlayışına nəzər salaq. Böhran ümumilikdə, hər hansı bir prosesinin normal fəaliyyətinin kəskin şəkildə aşağı düşməsi və buna müvafiq olaraq, daim baş verən neqativ bir hadisə kimi xarakterizə edilir. Böhran anlayışının məzmunu mürəkkəb vəziyyətin mənasını ifadə edir. İqtisadi böhran ümumilikdə özünün bir sıra xüsusiyyətlərinə malikdir. Müxtəlif ədəbiyyatlarda böhran anlayışın bir neçə formalardan şərh edilir ki, bunlar maliyyə böhranı və real sektorda böhran olaraq xarakterizə edilir. Qlobal iqtisadi resessiya dövrünü maliyyə böhranlarına əsasən, şərh etmək zəruri hesab edilir. Buna müvafiq olaraq maliyyə böhranları ağır iqtisadi nəticələr verən hadisələri özündə əks etdirərək əldə edilən bu nəticələrə əsasən, cəmiyyətin müxtəlif strukturları və ümumilikdə dünya arenasında beynəlxalq maliyyə arxitekturasının üzrə əldə olunan qərarların düzgün formada reallaşdırılması ilə müsbət nəticələrə səbəb ola bilər. Başqa sözlə, maliyyə böhranı maliyyə aktivlərinin dəyərinin kəskin formada normal fəaliyyəti üzrə aşağı düşməsi və maliyyə bazarının çətin vəziyyətlə üzləşməsini, eləcə də, buna müvafiq olaraq baş verən bir sıra proseslər və milli pul vahidinin dəyərsizləşməsi maliyyə sisteminin funksiyalarının pozulması və bir çox məsələləri özündə əks etdirir. Baş verən bu qeyri-sabitlik müasir dövrdə o qədər geniş bir anlayışdır ki,

xüsusilə də qloballaşma dövründə hər hansı bir ölkədəki maliyyə böhrana ümumilikdə bir çox dövlətlərin normal iqtisadiyyatının fəaliyyətində də qeyri sabitlik vəziyyətlərinə gətirib çıxara bilər. Məhz buna müvafiq olaraq iqtisadi resessiya dövrü tarixdə baş verən maliyyə böhranlarının və valyuta böhranlarının səciyyəvi xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir. İqtisadi böhranın əsas səbəbləri kimi müəyyən tarixi dövr ərzində müxtəlif cərəyanların nümayəndələri tərəfindən verilən şərhlər və ya söylənilən fikirlər mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki liberalizm və neoklassisizm cərəyanlarının nümayəndələri, iqtisadi böhranların əsas səbəbini əhalinin dövlərdə fəaliyyət göstərən müəssisələr tərəfindən istehsal olunan məhsulları istehsal səviyyəsindən daha az istehlak etmələri ilə əlaqələndirdilər. Bunu başqa sözlə istehsal, bölgü, mübadilə və istehlak sahəsində yaranan ziddiyyətlər və uyğunsuzluqlar ilə əlaqələndirirdilər. Bu problemin həllini isə istehlakın stimullaşdırılması ilə əlaqələndirirdi. Bu mənzərələrdən fərqli olaraq Şumpeter iqtisadi böhranları psixoloji nəzəriyyə ilə əlaqələndirərək, ümumilikdə bu böhranların yaranma səbəbini psixoloji təsvirini vermiş və psixoloji nəzəriyyə ilə əlaqədar olduğunu şərh etmişdir. Ümumilikdə dünyada baş verən maliyyə böhranlarının yaranması səbəbləri müxtəlif dövrlər ərzində qlobal iqtisadi resepsiya bir dövr üzrə mövcud nəzəriyyələrə əsaslanmışdır ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir

1. Kredit nəzəriyyəsi – Bu nəzəriyyə kreditin miqdarında baş verən azalmalarla əlaqədar olaraq maliyyə böhranına səbəb olan amillərin tərkibi kimi çıxış edir.
2. Qeyri-müəyyənlik nəzəriyyəsi – Bu nəzəriyyənin məzmunu ondan ibarətdir ki, gələcəkdə əldə ediləcək gəlirlə buna müvafiq olaraq, risk arasında nisbət düzgün tənzimlənməsi və qərarların qəbul edilməsi üzrə nəzarətin vacibliyini əks etdirir. . Molozer, Nerrinq Kimi iqtisadçılar tarixdə baş verən maliyyə böhranlarının səbəb kimi qeyri-müəyyən şərhini vermişlər.
3. Bank sektoru üzrə yaşanan böhranları əks etdirən nəzəriyyə - Bank sektoru üzrə baş verən böhranla müxtəlif militaristləri tərəfindən şərh edilən nəzəriyyə görə, bu il bank sektoru üzrə yüksək inflyasiya ilə əlaqədar olaraq

formalaşır. Belə ki Kaqan, Fridmen Kimi iqtisadçılar bu prosesdə sərt pul siyasətinin iqtisadi aktivlik üzərində təsirinin azaldığını şərh etmişlər.

4. Dövrü borc yığımı – Bu nəzəriyyənin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bu zaman müxtəlif ölkələrdə fəaliyyət göstərən şirkətlər, onların böyümə dövrünə uyğun olaraq borc yığımına məruz qalırlar və bu zaman borcların artımı da maliyyə böhranının formalaşmasının əsas faktorlarından biri hesab edilir.
5. Maliyyə bazarlarının struktur nəzəriyyəsi – Davis tərəfindən şərh edilən bu nəzəriyyə isə qlobal iqtisadi resessiyanın səbəbi kimi maliyyə bazarlarının sərbəstləşdirilməsini ifadə edir. . Bu zaman müəssisələrin bazara girişlə əlaqədar qarşılaşdıqları maneçiliklərin aradan qaldırılmasına öz növbəsində kredit tələbatlarının artımı və kredit standart planda azalmağına yoxa çıxmağı söyləyərək, bunun böhrana səbəb kimi faktor hesab etmişdir.

Əvvəlki paragraflarda beynəlxalq maliyyə arxitekturasının formalaşmasına səbəb olan amilləri sadalamışdıq. Bu amillərin içərisində beynəlxalq maliyyə bazarlarının formalaşma və inkişaf xüsusiyyətləri də xüsusilə böhran şəraitində maliyyə bazarlarının mövcud vəziyyətini xarakterizə edilməsi cəhətdən çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Buna müvafiq olaraq müxtəlif ölkə vətəndaşlarına digər ölkələrin maliyyə bazarlarına sərbəst formada daxil olması və kredit əldə etmə imkanlarının olması da ümumilikdə valyuta əməliyyatları aparma imkanlarını da öz növbəsində genişləndirir. Belə olduqda isə beynəlxalq bazarlarda maliyyə sərbəstləşdirilməsinin icra edilməsi, ümumilikdə investisiyaların həcmnin artması zəruri əhəmiyyət kəsb edir. London birjası dünyanın əsas maliyyə mərkəzlərindən biri olaraq geniş beynəlxalq maliyyə əməliyyatı haqlarını özündə əks etdirir. Ümumilikdə, dünya dövlətləri üzrə dövrənin formalaşması, xüsusilə 1980-cı illərdən etibarən baş vermişdir ki, bu ümumilikdə, o dövrdə neftin qiymətinin artması ilə müşahidə olunmuşdur. Bu zaman neftdən əldə olunan gəlirləri ixracatçılar öz investisiyalarına istiqamətləndirə bilməlidirlər və bu da ümumilikdə iri məbləğdə kredit resurslarına səbəb olaraq borclanma gətirib çıxardı. Lakin bu dövrdə borcalan

timsalında xüsusilə Mərkəzi , Şərqi Asiya və Latin Amerikasını ölkələri çıxış edirdilər. Ümumilikdə, neft qiymətlərinin artıma əsasən, yanacaqın qiymətinin kəskin şəkildə artmasına gətirib çıxardır və istənilən halda ölkələr valyuta toplamaqda mürəkkəb vəziyyətlə qarşılaşdılar. Bütün bu proseslərin səbəbi ilə maliyyə böhranının tüğyan etdiyi ölkələr öz kredit borclarının ödəmə qabiliyyətləri olmadığına görə, artıq yardım tədbirlərini reallaşdırmağa başladılar.

90-cı illərdən etibarən isə. Yalnız Mərkəzi və Şərqi Asiya ölkələrində deyil, eləcə də Cənub Şərqi Asiya, Rusiya, Türkiyə kimi ölkələrdə valyuta sistemində baş verən problemlərlə əlaqəli maliyyə böhranları bərqərar oldu. Cənub Şərqi Asiya ölkələrində isə dövlət büdcəsi və tədiyyə balansını arasında uyğunsuzluğu baş verməsi və ümumilikdə nisbətini pozulması da bununla yanaşı, səhm və daşınmaz əmlak qiymətlərinin yüksəlməsi bank olmayan kredit təşkilatlarının da borclarını yüksəlməsinə gətirib çıxardı.¹⁵

1997-ci ildə Koreya, Malayziya, Tailand kimi ölkələrdə. Ümumilikdə, daxili və xarici borcu ümumdaxili məhsulu 2- 3 dəfə üstələmişdir. Indoneziyanın xarici borcu isə 135mlrd Dollar idi. Regionda həmçinin maliyyə ehtiyatlarının azaldılması məhz bu il üzrə milli valyutaya olan inamın tamamilə azalması öz növbəsində digər problemlər də gətirdi, vahid xarici valyutaya tələbin artması ilə nəticələndi. Asiya maliyyə böhranı region ölkələrinə böyük həcmdə investisiya yatırın ölkələr üçündə həyəcan siqnalı rolunu oynadı . Belə ki, bu ölkələri əsas sərvətlərinin idxalı ehtiyacını digər ölkələr üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi və buna görə də bu böhranın aradan qaldırılmasında digər ölkələrdə maraqlı idilər.

Bu illər ərzində Türkiyə və Argentina kapital bazarından borcu əldə edən ölkələr siyahısına daxil edildilər və eləcə də inkişaf etmiş qlobal iqtisadi reessiya dövrü bütövlükdə maliyyə sistemində neqativ təsirlərdən qorumaq məqsədi qlobal maliyyə sistemi və beynəlxalq maliyyə arxitekturasının qarşısında yerinə yetirməli olan bir

¹⁵З.Г.Зейналов “Антикризисное управление банковской системой в развивающейся экономике” научная работа С.П.б издательство С.П.б ГУЭФ, 2008, 236с

sıra vəzifələr formalaşdırdı. Bu məqsədlə böhranın azaldılması və qarşısının alınması üçün beynəlxalq Valyuta Fondu və dünyanın müxtəlif beynəlxalq təşkilatları öz büdcələri hesabına vəsait ayıraraq maliyyə sabitliyinin əldə olunması istiqamətində addımlar atdılar.

Cədvəl 2.2. Böhranın qarşısının alınması məqsədi ilə BVF və digər beynəlxalq təşkilatların ayırdıqları vəsaitin həcmi (mln manat)

Ölkələr	Period	BVF	Dünya Bankı	Digər təşkilatlar	İkitərəfli mənbələr
Meksika	Fevral	17.9	-	-	30
Cənubi Koreya	1997	22	10	5	23.4
Tailand	1997	3.9	1.6	1.2	10.5
İndoneziya	1997 1999	13	5.5	4.5	27
Türkiyə	2000	10.5	-	-	-
Rusiya	1998 1999	11.3	2.3	-	10
Argentina	2000	11.8	2.5	2.5	21
Brazilya	1998	18.1	4.5	4.5	15

Mənbə : V.Dünyamalı “Azərbaycanı global maliyyə iqtisadi mühitə inteqrasiyasının aktual problemləri “ dis, Bakı, 2010, səh 44

Ümumilikdə qeyd edə bilərik, dünya dövlətlərində baş verən maliyyə böhranlarının müxtəlif səbəbləri vardır. Bu səbəblər qloballaşma şəraitində hətta bir dövlətdə başlayan maliyyə böhranı digərinə təsir etməsi vasitəsi ilə də formalaşa bilər. Dövlətlərdə makroiqtisadi siyasətin əsassız formada həyata keçilməsi, eyni zamanda, dövlətin beynəlxalq və yerli ödəmə münasibətləri sisteminin kökündən pozulması, inflyasiya prosesinin güclənməsi, insanların bank sektorlarına olan inamın itməsi və bank sektorunun tənəzzülə uğraması, eləcə də zəif milli maliyyə sistemi və

ölkədən müəssisələr tərəfindən ümumilikdə istehsal edilən məhsul və xidmətlərə düzgün qiymətqoymanı müəyyən edilməməsi nəticəsində qiymətlərdə baş verən uyğunsuzluq və idxal mallarının qiymətlərinin qalxmasını düzgün olmayan mübadilə kursu və sair və amilləri göstərə bilərik. Bu ölkələrdə fəaliyyət göstərən maliyyə institutlarının öz borclarını ödəyə bilmə qabiliyyətindən məhrum olması və maliyyə çaxnaşması, maliyyə sisteminin böhran yaranan əsas səbəblərdəndir. Digər səbəbi isə həmin ölkələrdə bank böhranının formalaşması və kredit təşkilatlarını müflisləşməsi ilə əlaqədar baş verir. Buna müvafiq olaraq maliyyə sistemində baş verən böhranın əsas elementləri aşağıdakılardan ibarətdir :

- ❖ Bütçə
- ❖ Bank sektoru
- ❖ Valyuta
- ❖ Pul dövriyyəsi
- ❖ Birja

Bu elementlərə müvafiq olaraq, burada əsasən fond birjasında baş verən böhran, valyuta sistemində baş verən böhran və bütçə kəsirini eləcə də ölkədə pul kredit siyasətinin düzgün tənzimlənməsinə müvafiq baş verən böhrana misal göstərə bilərik. Bu elementlərə əsasən, ümumilikdə faiz dərəcələrinin qalxması, eləcə də qiymətlərin ümumi səviyyəsinin inflyasiya prosesi nəticəsində dəyərsizləşməsi, dövlətlərin həddindən artıq borc almasını valyuta risklərinin qeyd edə bilərik.

Iqtisadi böhranın yaranmasında digər əsas amillərdən biri də borc böhranının formalaşmasıdır. Borc böhranının bu ölkədə dövlət və özəl subyektlərin kreditör qarşısında olan öhdəliklərinin yerinə yetirib bilməmək qabiliyyətindən irəli gəlir. Bu ideya nəzərdən borc böhranı əslində bank sektorunda yaranan böhran oxşarlıq təşkil etsə də, bank böhrandan məzmunu etibarlı ilə kredit böhranı ilə əlaqədar olaraq formalaşır. Müxtəlif illər ərzində ölkələrin kredit faizləri ödəməkdə çətinlik çəkməsi borc böhranını yaranmasının və ya borc öhdəliklərinin üst-üstə yığılaraq toplaşması səbəb olmuşdur.

Qlobal maliyyə böhranı. 2007-ci ildən etibarən öz əhatə dairəsini daha da genişləndirək, xüsusilə Amerika maliyyə sektorundan başlamış və getdikcə dərinləşmişdir. Dünyanın əsas suveren güc mərkəzi hesab edilən Amerikada böhranın siqnallarına əsasən başlayan prosesləri ilk öncə ipoteka banklarının müflisləşməsindən etibarən bütün sahələrinə təsir göstərmiş və ilkin mərhələ kimi epoteka böhranı adı altında qlobal maliyyə böhranının başlıca səbəb olmuşdur. Bununla yanaşı, Amerika banklarında vəsaitlərin cəlb edilməsi və kreditləşmə ilə əlaqədar ciddi nöqsanların baş verməsi ümumilikdə bu böhranın formalaşmasında və genişlənməsində heç də az rol oynamadı. Nəticə etibarilə bu proses daha şiddətli şəkildə inkişaf edərək, həmin il ərzində Amerika, Kanada, Yaponiya və dünyanın digər əsas güc aparıcı iqtisadi zonalarında ümumilikdə investisiya qoyuluşlarından kəskin azalmalarla müşahidə edildi. Qlobal ticarət həcmının kəskin şəkildə azalmasına, ümumilikdə iri həcmli kapitalın geri çəkilməsi ilə bağlı proqnozlar özünü doğruldaraq, xarici investisiyaların və qısamüddətli kreditlərə çıxış demək olar ki, mürəkkəbləşdi.

Nəhayət, 2008-ci ildə böhranı inkişaf etməkdə olan digər ölkələrə, eləcə də Mərkəzi və Şərqi Avropa, həmçinin Sovet İttifaqı ölkələrinə də gəlib çatdı. Bu ölkələrdə isə ümumilikdə istehsal olunan əmtəə və xidmətlərə mövqeyinin olan tələbin aşağı düşməsi və bununla yanaşı, enerji və xammal resurslarının qiymətlərində kəskin enmələrin müşahidə edilməsi eləcə də qeyri sabit valyuta məzənnəsi, həmçinin əmək bazarında miqrantlar olan tələbin aşağı düşməsinə, bank sektorunda problemlərin mövcud olması, din vasitəsilə, ya valyuta dəyərinin aşağı düşməsi böhranın yaratdığı fəsadlardan hesab edilirdi. Beynəlxalq Valyuta Fondunun iqtisadi böhranın gətirdiyi nəticələrə əsaslanan statistik göstəricilərinə görə, ümumilikdə bu iqtisadi böhran daha çox inkişaf etmiş ölkələr və bu ölkələrlə əlaqəsi olan inkişaf etməkdə olan ölkələrdə təsir göstərdi. Bu ölkələr qrupuna xüsusilə Avropa və MDB ölkələrinə aid edə bilərik. Baltikyanı ölkələr də böhranın fəsadları ilə üzləşən və iqtisadi artımın aşağı düşməsinə səbəb olan iqtisadi böhranın nəticələrinə məruz qalmışlar. Bütün bu təsirləri, ümumilikdə milli valyutanın

dəyərini aşağı düşməsi ilə maliyyə sahəsi üzrə problemləri də arda arda gətirmiş və buna müvafiq olaraq bu ölkələrdə alınmış kredit əldə edən iqtisadi subyektlər öz ödəmə qabiliyyətini itirmiş bununla yanaşı, borcların həcmi artmasını ölkələrdən kapital axınına səbəb olmuşdur.

Cədvəl 2.3. Müxtəlif ölkələrə qlobal maliyyə- iqtisadi böhranın təsir dərəcəsi

Göstəricilər	İnkişaf Etmiş Ölkələr	İnkişaf Etməkdə Olan Ölkələr	Keçid İqtisadiyyatlı ölkələr
ÜDM-nin dinamikası (il ərzində artımı,%)	-5	2	-10
Pərakəndə əmtəə dövriyyəsi (il ərzində artımı,%)	-5	5	-10
İnflyasiya (il ərzində artımı,%)	Defilyasiya	2	10
İşsizlik, %	10	5	8
Fond bazarının aşağı enməsi (max, dəfə)	2.5	4	5
Canlanma və inkişaf mərhələsi	2010-cu ilin II yarısı-2011-ci il	2009-cu ilin II yarısı-2010-ci il	2011-2012-ci illər

Mənbə : Beynəlxalq Valyuta Fondunun məlumatlarına əsasən, səh 12

Cədvələ əsasən qeyd edə bilərik, böhran daha çox müstəqil Dövlətlər Birliyi, Şərqi Avropa və Baltikyanı ölkələrə təsir göstərmişdir. Dünya iqtisadiyyatının ümumi qarşılaşdığı bu problemləri nəticəsində ümumi olaraq dünyada işsizliyi artmış və ümumilikdə istehsal zəifləmiş, nəticəsi ilə insanların qənaət etməsi hava nəqliyyatı və avtomobil nəqliyyatından istifadəni azaltmış, ölkələr tərəfindən yerinə yetirilən maliyyə tədbirlərinin ixtisar olunmuş, maliyyə sektorunda zəruri islahatların aparılmaması, maliyyə əməliyyatları iştirakçılarının fəaliyyətinin və əməliyyatlarının qeyri-şəffaf olmasını və bunun da nəticə etibarilə, likvidliyin azalmasına səbəb olmuşdur.

Qlobal iqtisadi böhran zamanı beynəlxalq maliyyə arxitekturasının qarşısında bir sıra vəzifələr formalaşır ki, bunların düzgün formada icra edilməsi nəticə etibarilə anti böhran istiqamətində dünya üzrə dövlətlərin fəaliyyətini və eləcə də qabaqlayıcı tədbirlərin planlaşdırmasına şərait yaradır. Buna müvafiq olaraq baş verəcək ki, iqtisadi böhran şəraitində onların qarşısının əvvəlcədən alınması üçün bir sıra amillərə diqqət yetirmək lazımdır ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- Baş verə biləcək təhlükələrin əvvəlcədən müəyyənləşdirilməsi, xüsusilə də xarici və daxili təhlükələrin və həyata keçirilməsi üzrə qabaqcadan məlumatların toplanması :
- Böhran şəraitində hər bir dövlətdən sistemin böhranı üzrə işə hazırlanması və bu istiqamətdə istifadəçilər qrupunun təftiş edilməsi ;
- Cəmiyyət üçün böhranın gətirəcəyi təhlükələr barədə xəbərdarlıq planının tez bir zamanda sistemli formada hazırlanması və buna uyğun tədbirlərin icrası

Bütün bunlarla yanaşı antiböhran istiqamətlərindən beynəlxalq maliyyə arxitekturasının və qlobal iqtisadi böhran şəraitində öz qarşısında dayanan əsas məsələlərdən hesab edilir. Bunlar müvafiq olaraq aşağıdakılardan ibarətdir :

1. Beynəlxalq Valyuta Fondunun ehtiyatlarının artırılması və iqtisadi böhrandan əziyyət çəkən ölkələrə müvafiq olaraq yardımların göstərilməsi
2. Qlobal və eləcə də dövlətlər səviyyəsində stimullaşdırıcı tədbirlərin yerinə yetirilməsi ;
3. Beynəlxalq maliyyə arxitekturasının amilləri üzrə maliyyə bazarlarına nəzarətin gücləndirilməsi ;
4. İqtisadi böhran nəticəsində müflis olan şirkətlərin rəhbərliyinə bonus ödəmələrinin yerinə yetirilməsi ;
5. Dövlətlərin milli iqtisadiyyatları da sabitliyin bərqərar edilməsi ;

Ümumilikdə qlobal iqtisadi böhranların qarşısının alınması, azaldılması üçün Beynəlxalq Valyuta Fondu tərəfindən mərhələli formada müxtəlif tədbirlər icra edilir. Bu tədbirlərin tərkib hissəsindən biri də valyuta böhranlarının qarşısının alınması ilə

əlaqədardır. Belə ki, dövlətlərdə baş verən valyuta böhranları, ümumilikdə ölkədə gedən bir sıra problemlərə səbəb olur və milli valyutaların dəyərsizləşməsinin gətirib çıxarır. Valyuta bazarlarında baş verən bu uyğunsuzluqları isə silsiləvi formada dövlətlərdə müxtəlif problemləri formalaşdırır. Beynəlxalq Valyuta Fondu 2000-ci ilədək baş verən müxtəlif valyuta böhranlarının qarşısının alınması məqsədilə bir neçə model hazırlamış, onları təsdiq etmişdir. Bu modellərinin içərisində xüsusilə də bu istiqamətdə bütün hadisələrin qabaqcadan proqnozlaşdırılması və əldə edilən məlumatları əsasında mühüm əhəmiyyət kəsb edən tədbirlərin icrası nəzərdə tutulmuşdur. Bu istiqamətdə böhranların proqnozlaşdırılması ilə əlaqədar müxtəlif modellərin istifadəsinə uyğun şəkildə yanaşmalar formalaşmış və onlarda baş verən nöqsanlar təyin edilmişdir. Bunlara nəzər salaq;

1. böhranların, sadəcə kəmiyyət məlumatlarını əsasən analiz edilməsi, onların düzgün proqnozlaşdırılmasına maneçilik törədən əsas səbəblərdəndir ;
2. böhranların, tam və dəqiq olaraq vaxtının proqnozlaşdırılmasınının qeyri-mümkün olması ;
3. əldə edilən göstəricilərin tam və dəqiq olmaması ;
4. müxtəlif maliyyə pozuntularının, bu dövlətlərin milli iqtisadiyyatı üzrə nəzərə alınmasınının mürəkkəbliyi ;
5. böhranların erkən qarşısının alınması istiqamətində siqnalların formalaşma sına və bu istiqamətdə tətbiq edilən metodologiyayı mükəmməl olmaması ;
6. investorların böhranın ehtimal haqqında reaksiyalarından proqnozlaşdırmağın qeyri-mümkünlüyü

2008-ci ildə G20 ölkələrinin liderlərinin görüşləri və bu istiqamətdə anti-böhran sammiti həyata keçirildi. Bu sammit nəticəsində Bəyannamə qəbul edilərək, mövcud baş verəcək və ya ehtimal olunan böhranlar haqqında icra edilməli olan tədbirləri müəyyənləşdirildi. Buna müvafiq olaraq, Bəyannamədə bir sıra məsələlər öz əksini tapdı. Bunlara misal olaraq maliyyə bazarlarında tam şəffaflığın artırılmasında, ümumilikdə dövlətlərin müəyyən sistem üzrə sabitliyin əldə edilməsi

istiqlamətində maliyyə fəaliyyətinin tənziqlənməsinə nəzarəti böhrandan zərər çəkmiş ölkələr yardımların göstərməsi, maliyyə bazarlarında da ümumi prinsiplərinin müəyyənləşdirilməsi, investor və istehlakçıların qanunsuz əməliyyatlara qarşı müdafiəsinin daha da gücləndirilməsi, maliyyə institutlarının yenidən təşkil olunması və sair göstərmək olar. Qlobal iqtisadi böhran şəraitində dövlətlərin bu ilə ərzində bank sektoru üzrə baş verən böhran da iqtisadiyyatın sağlamlaşdırılması istiqamətində anti-böhran tədbirləri isə aşağıdakılardan ibarətdir :

- Yeni iş yerlərinin yaradılması bu istiqamətdə əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi tədbirlərinin yerinə yetirilməsi ;
- Biznes fəaliyyətində vergi yükünün azaldılması ;
- Milli maliyyə sisteminin möhkəmləndirilməsini artırılmasından
- Müxtəlif idarəetmə strukturları tərəfindən biznes fəaliyyətinə olan təzyiqlin azaldılması ;

Bütün bunlarla yanaşı bankların maliyyə göstəricilərinin qiymətləndirilməsi üzrə kəmiyyət üsullarından istifadə edilməsi və bank sektoru fəaliyyət göstərən şöələrinin qarşılıqlı əlaqəli fəaliyyəti, eləcə də banklar tərəfindən əhalinin təlabat ona uyğun formada məhsulları təqdim etmək xüsusiyyətləri bankların fəaliyyətinə təsir göstərən əsas amillərdən hesab edilir.

FƏSİL III. BEYNƏLXALQ MALİYYƏ ARXİTEKTURASINDA MÖVCUD PROBLEMLƏR VƏ PERSPEKTİVLƏR

3.1. Beynəlxalq maliyyə arxitekturasında meydana çıxan problemlər və həlli istiqamətləri

Müasir dövrümüzdə baş verən böhran beynəlxalq maliyyə arxitekturasında problemlərin yaranmasına və yenilərinin meydana çıxmasına səbəb oldu. Beynəlxalq maliyyə arxitekturasında problemlərin digər səbəbi isə bir mərkəzi Amerika sistemin dollara söykənən bazar münasibətləri idi. Bu isə azad rəqabət qabiliyyətli ölkələrin çox mərkəzli sistemlərinə qarşı çıxan təsirdir. Beynəlxalq maliyyə arxitekturasında bir mərkəzə əsaslanan bu sistem iqtisadiyyatda monopoloyanı formalaşdırırdı. Bu isə digər ölkələrin inkişaf edən dünya bazarındakı mövqeyini azaldır və kənarlaşdırardı.

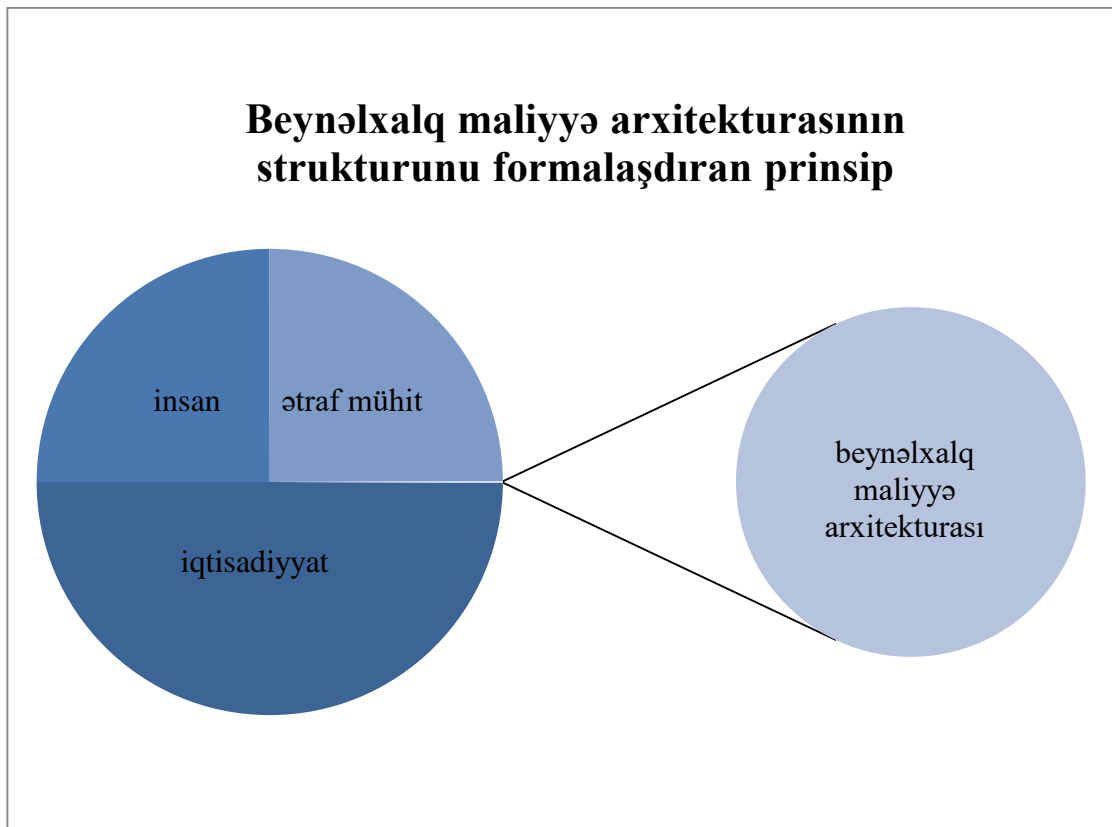
Beynəlxalq maliyyə arxitekturasında problemlərə qarşı dayanıqlı struktur yaratmaq üçün dünya ölkələrinin qarşısında müəyyən vəzifələr durur. Bu vəzifələr aşağıdakı kimidir:

- ❖ Milli və beynəlxalq standartlar əsasında tənzimləmə proseslərinin aparılması
- ❖ Qərarların bərabər hüquqlu və demokratik yolla qəbul əyə bilməsin
- ❖ Beynəlxalq koordinasiya effektiv mexanizmin qurulması
- ❖ Beynəlxalq bazar iştirakçılarının fəaliyyətlərində şəffaflığın təmin edilməsi
- ❖ Dünya bazarındakı riskləri düzgün müəyyən edilməsini

Beynəlxalq maliyyə arxitekturasında meydana çıxan bütün problemlərin tədricən qarşısını almaq üçün dünya sistemində beynəlxalq tarazlığı təmin etmək ilkin şərtidir. Beynəlxalq maliyyə arxitekturasının strukturunu yenidən formalaşdırmaq lazımdır. Yeni beynəlxalq maliyyə strukturuna formalaşdırarkən “insan - ətraf mühit – iqtisadiyyat” prinsipindən istifadə olunur. Bu prinsipi ilə tarazlı iqtisadiyyata, yüksək səviyyəli həyat səbətinə, tam təminatlı tələbatlara, yüksək rifah halına nail olunur.

Cədvəl 3.1

**Beynəlxalq maliyyə arxitekturasının strukturunu
formalaşdırılması**

Mənbə : Апокин А. Проблема глобальных дисбалансов в мировой экономике // Вопросы экономики. – 2008, 63с

Bu günümüzdə kimi dünyada yeni prinsiplial yanaşmaların beynəlxalq maliyyə arxitekturasını təsiri artırdı. Yeni yaranan prinsiplial yanaşmalar klassik nəzəriyyə təzad yaradırdı ki, bu da inkişafda olan ölkələrin milli ehtiyat hissələri bu ölkələrin investisiya həcmi xeyli dərəcədə fərqlər yaranmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, ehtiyat və investisiya arasındakı bu fərq hal hazırda daha da yüksəlmişdir. Beləliklə, bu ölkələrin cari hesablarında balans profisitə əmələ gəldi. O demək olur ki, son on il ərzində inkişaf etmiş ölkələr inkişafda olan ölkələrin ehtiyatlarını öz mənfəətlərinə uyğun təyin edirlər. İnkişaf etmiş ölkələrin qlobal kapital axınını öz təbii halına

qaytarmaq cəhdi, bu ölkələrdə əhalinin rifah halının aşağı salırdı. Siyasi cəhətdən isə bu cəhdlərin həyata keçirilməsi mümkün deyildir. Mövcud olan konfigurasiyanın saxlanması, dünya inkişafında ziddiyyətləri artırır, bu amillərin təsiri ilə fundamental dəyişikliklər son dərəcə kəskin böhrana gətirib çıxarır.

Beynəlxalq maliyyə arxitekturasının yaxın 10 - 15 ili əhatə edən özünü qabarıq şəkildə biruzə verən sivilizasiya böhranının yayılması qaçılmazdır. Bu böhranın fəsadları bütün dünya ölkələrindən yan ötməyəcək. Beynəlxalq maliyyə arxitekturasının əsas problemlərindən biri olan sivilizasiya böhranının qarşısını almaq, bəşəriyyətin ən ali məqsədlərindən biri olmalıdır. Problemi həll etmək üçün bütün dünya ölkələrinin əməkdaşlıq etməsi, beynəlxalq maliyyə arxitekturasının daxili strukturunun dəyişdirilməsi əsasdır.¹⁶

Beynəlxalq maliyyə arxitekturasında sivilizasiya böhranının yaxın on il üçün təhlükəsi disbalanslarla müəyyən edilir. Bu disbalanslar aşağıdakılardır:

❖ Qlobal investisiya disbalansı

Burada əsas xüsusiyyəti kapitalın inkişafda olan ölkələrdən inkişaf etmiş ölkələrin daxili bazarına yönəldilməsidir.

Dövlətin daxilində baş verən mübadiləni həyata keçirən mexanizmə daxili bazar deyilir. Amma daxili bazarda idxal-ixrac prosesləri nəzərə alınmır. Bazar iqtisadiyyatının inkişafı bir menalı olaraq ictimai əmək bölgüsündən və onun xüsusiyyətlərindən asılıdır. Nəticədə də ölkənin daxili bazarı formalaşmış olur.

Beynəlxalq maliyyə arxitekturasında dövlətlərin daxili bazarları əsas rol oynayır. Qeyd edək ki, daxili bazarlar beynəlxalq maliyyə arxitekturasının inkişafını müəyyən edir. Ona görə də inkişaf etmiş ölkələrin daxili bazarları mühümdür. İnkişaf etmiş ölkələrin daxili bazarları digərləri ilə müqayisə edəndə daha zəngin, daha həcmlidir. İnkişaf etmiş ölkələrin imkanları iqtisadi cəhətdən yaxşı olduğuna görə əhalinin yaşayış səviyyəsini yüksəldib, daxili bazardakı təklif də yüksək olur. Ölkədə istehsal etdilər məhsulların həyata keçirilməsi həmin bu təklifdən asılıdır.

¹⁶Архитектура//Новая иллюстрированная энциклопедия. Кн. 2. Ар-Би. — М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. - С. 21—22.

❖ Qlobal siyasi disbalans

Buradakı əsas xüsusiyyət isə durmadan inkişaf edən dünya ölkələrindəki institutlarda, qərar qəbul edən orqanlarda çatışmazlıqların olmasıdır.

Qlobal investisiya və siyasi disbalans inkişafda olan ölkələrin daxili bazarlarındakı qeyri - bərabərlik və iqtisadiyyatlarındakı uyğunluqsuzluktan irəli gəlir. İnkişafda olan ölkələrin böyük hissəsi uzunmüddətli siyasi qeyri - bərabərlik keçirir.

Beynəlxalq maliyyə arxitekturasında yaranan əsas problemlərdən biri dünya iqtisadiyyatı üzrə yaranmış olan qiymətlərdəki hədsiz yüksəlmə problemidir. Buna aşağıdakıkar aiddir:

- ❖ İEÖ – lər və İOÖ – lər üzrə daşınmaz əmlak bazarlarında qiymətlərin süni şəkildə artması
- ❖ İEÖ – lər və İOÖ – lər üzrə fond bazarlarında kapitalizasiyalaşma dəyərinin ifrat səviyyəyə çatması
- ❖ Dünya bazarlarında əsas resursların ifrat səviyyədə yüksəlməsi prosesi

Beynəlxalq maliyyə arxitekturasında böhran nəticəsində yaranan digər problemlərdə mövcuddur. Bunlara aiddir:

- üzən məzənnə rejimlərinin əmələ gəlməsi
- kapitalların sərbəst hərəkətlərinin yaranması
- maliyyə böhranının intensivliyinin artması

Beynəlxalq maliyyə arxitekturasında fəsadlar törədərək mənfi nəticələr törədən problemlərə bank böhranları, valyuta böhranları, borc böhranları daxil edilir. Bu böhranlar əsasən İOÖ – lərdə daha çox rast gəlinirdi. BVF İEÖ – lərin bir çoxlarında baş verən bu böhranın mənfi nəticələrini həll etmək üçün maliyyə yardımları ayırırdılar.¹⁷

¹⁷Моисеев А.А. Международные финансовые организации (правовые аспекты деятельности). – М: Омега, 2006., 96с

Böhranların yaratdıqları problemlərin qarşısını almaq üçün BVF – nun maliyyə ehtiyatlarından geniş istifadəsində İOÖ – lər debitorlar kimi, maliyyə ehtiyatlarının əsas mənbə rolunu oynayan İEÖ – lər i kreditorlar olaraq çıxış edirlər. İEÖ – lər beynəlxalq maliyyə orqanlarının təşkili və idarə edilməsində başlıca mövqe tuturlar.

Artıq 2009 – ci ildən başlayaraq İEO – lərdə də böhranlarla üzləşməyə başlamışdılar. Bunun nəticəsi kimi debitor – kreditor ölkələri aralarında struktur və mövqe dəyişiklikləri baş vermişdir.

Böhranların baş verməsi ilə meydana çıxan bütün problemlərin dağıdıcı təsirlərinin artması Beynəlxalq Valyuta Fondu Sabit faiz səviyyəsini aşağı alınması ilə məzənnə sisteminin tətbiq edilməsi geniş yayılır. Bu sistem daha çox “Postbretton Vuds” sistemindəki böhranların tezliyinin artması beynəlxalq maliyyə arxitekturasının qeyri – sabitliyinə səbəb olur.

Azad bazar iqtisadiyyatının makroiqtisadi yanaşmalarının əsasında hazırlanan Vaşinqton sammiti inkişafda olan ölkələrdə də canlanmaya səbəb oldu. Belə ki, dünya iqtisadiyyatı üzrə bütün ölkələrin maliyyə vəziyyətlərində, həmçinin kapitalların beynəlxalq hərəkətində canlamaya səbəb oldu.

Beynəlxalq maliyyə arxitekturası üzrə kapitalların beynəlxalq hərəkəti və maliyyə bazarlarındakı effektivliklərin artımına yönəldilmiş sistem kimi həyata keçirilirdi. Lakin, buna baxmayaraq ölkələrdə maliyyə - valyuta sahələri lazımi dərəcədə tənzimlənmirdi.

Baş verən bu böhranlar sukut halında yayılısada, beynəlxalq maliyyə arxitekturasında makroiqtisadi qeyri – tarazlıqların formalaşmasına gətirib çıxarmışdır. Müasir beynəlxalq valyuta sistemindəki baş verən bütün proseslər beynəlxalq maliyyə arxitekturasına, bütün elementlərinə, həmçinin də makroiqtisadi siyasətində əsas elementlərinə də ciddi təsir edir.

Dövlətlərin böhranlar əleyhinə həyata keçirdikləri tədbirlər nəticəsində tsikl və ya struktur amillərinin təsiri ilə məşğulluğun, məcmu buraxılışın və investisiyanın

səviyyələrinin azalmasıyla iqtisadi strukturunun möhkəmləndirilməsi və ya makroiqtisadi siyasətlərin uzlaşmasına söykənərək formalaşdırılırdı.¹⁸

Beynəlxalq maliyyə arxitekturasında yaranmış olan problemlərinin qarşısını almaq üçün aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilməlidir:

- ❖ Məcmu məhsulların buraxılışlarının potensiallıq səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi ;
- ❖ Maliyyə və pul siyasətləri vasitələrinin tətbiq dairəsinin daha da genişləndirilməsi
- ❖ Beynəlxalq arena üzrə iqtisadi sabitliyi təmin etməklə, davamlı inkişafın zəruriliyinin mənimsənilməsiylə yanaşmaların həyata keçirilməsi
- ❖ Dünya iqtisadi sistemi üzrə struktur boşluqların həll olunması
- ❖ Artımlar üzrə davamlılıq səciyyəsinin təmin edilməsi

“Böyük iyirmilik”lərin 26 – 27 fevral 2016 – cı ildə Şanxayda keçirdikləri sammitdə Çin hökuməti devalvasiya etməyərək və islahatlar keçirəcəyini bildirib.¹⁹

“Böyük iyirmilik”lərin fikrincə, 2008 – ci il böhranından başlayaraq tətbiq edilən maliyyə siyasətindəki yumşaldıcı siyasətlər, iqtisadi artımı stimullaşdırmağa kifayət etməyibdir. Burada əsas məqsəd ümum daxili məhsulu dəstəkləyərək fiskal siyasət metodlarını həyata keçirməkdir. Bununla, yanaşı sammitdə bu barədə qərarlar qəbul edilməyib. Lakin Çinin ixrac siyasətini və ÜDM - u artırmaq məqsədiylə öz məzənnələrini zəiflətməmək fikri təqdirə layiq qarşılıb.

“Böyük iyirmilik”lər hazırdakı dünya iqtisadiyyatının qarşılaşdığı ən böyük risklərin maliyyə bazarlarındakı qeyri – stabil vəziyyət, ucuz xammal qiymətlərinin durmadan artması və sair olduğu bildirilib.

¹⁸Осьмова М.Н., Бойченко А.В. Глобализация мирового хозяйства. М.: Эконом.ф-т МГУ, ТЕИС, 2006. – С. 106.

¹⁹<https://report.az/maliyye/cin-devalvasiya-etmeyeceyine-soz-verib/>, səh 5

Şanxaydasammitdə qəbul edilmiş “antivalyuta məzənnəsi dəyişikliyi”nin yaradacağı əlavə fəsadlar və risk əsas müzakirə obyektinə olub. Burada əsas məqsəd ölkədən kapital axınlarının azalacağına və kredit bazarlarına yeni qoyuluşların qoyulmasına şərait yaradılır. ²⁰Həmçinin, buradakı borc yükünün ümum daxili məhsulun xalis çəkisinin yüksəkliyini və getdikcə daha da artdığını qeyd edib. Bu problem isə araşdırılması vacib olan məsələlərdən biridir.

Beynəlxalq maliyyə arxitekturasında böhranın ən az təsir göstərdiyi ölkələrdən biri Çindir. Çinin iqtisadi artımı 2008 – ci ildə 10,8 faizə çatmışdır, 2009 – cu ildə isə bu göstərici 8,9 faiz olmuşdur. Bunun nəticəsi olaraq,Çin qlobal iqtisadi artıma 1,2 faiz təkan vermişdir.

2009 – cu il üçün investisiya qoyuluşları iqtisadi artımın əsas hərəkətverici qüvvəsinə çevrilmişdir. Xarici tələblərin azalmasıyla, daxilitələbi stimullaşdırmaq məqsədiylə həyata keçirilən siyasət nəticəsində xalis ixracın azalması baş verdi.Bütün bunlara baxmayaraq, deflyasiyaya olan meyl, inflyasiya ilə əvəzlənmiş oldu.

Beynəlxalq maliyyə arxitekturası daxilində makroiqtisadi siyasətlərin düzgün aparılması və bu sfera üzrə struktur dəyişikliklərinin yerinə yetirilməsini dəstəkləyən, həmçinin maliyyə vəziyyətlərindəki qeyri – sabitliklərin qarşısını almaq tədbirləri “G – 20” nin müzakirələrində diqqət mərkəzində duran məsələlər kimi çıxış edir.

Bununla yanaşı beynəlxalq maliyyə arxitekturasında və maliyyə sferası üzrə qeyri – sabitliyinin qarşısını almaq üçün indikator siqnalları sistemlərindən də istifadə edilir.İndikator siqnalları maliyyə sisteminindəki diaqnostika mərkəzində mühüm əhəmiyyətə malikdir

---

²⁰Zahid Fərrux oğlu Məmmədov . Beynəlxalq valyuta–kredit münasibətləri. Dərslük. - Bakı, 2001, , 2005,2008, 2012. – 600 c.

Beynəlxalq maliyyə arxitekturasının hazırki vəziyyətinə uyğun formada tələbləri artıran və struktur dəyişikliklərinin reallaşmasına maneə olmayacaq siyasətləri formalaşdırmaqla beynəlxalq miqyasda iqtisadi inkişafı daha dayanıqlı hesab olunur. Böhranın törətdiyi problemlərin təhlili göstərir ki, yumşaldıcı pul siyasəti aparmaqla, makroiqtisadi səviyyədə tarazlığa nail olmaq mümkün deyildir. Onların qarşısını almaq üçün daha təsirli olan fiskal imkanlar və tədiyyə balansı ilə qarşılıqlı əlaqədə olması effektiv bir metod kimi çıxış edir. Xüsusilə də İOÖ – lərin xammal və əmtəələrindəki qiymətlərin azalmaların və tərəddüdlərin məzənnə düzəlişlərinin vasitəsi ilə tarazlığına nail olunur.

Qlobal böhranların törətdikləri problemlərə qarşı həllər sistemi qurmaq və onun qarşısını almaq üçün anti – böhran strategiyasını hazırlanması mütləq şərtidir. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

- ❖ maliyyə sisteminin risklərin təhlilinin aparılması üzrə anti – böhran proqramının hazırlanması
- ❖ maliyyə sisteminin optimal idarə olunmasına şərait yaradan beynəlxalq maliyyə arxitekturasının yaradılması üçün dünya ölkələri üzrə beynəlxalq əməkdaşlığın təşkili
- ❖ beynəlxalq maliyyə arxitekturasında maliyyə bazarlarına tənzimləmə siyasətinin tətbiq edilməsi ilə
- ❖ maliyyə bazarlarında şəffaflığın təmin edilməsi

Beynəlxalq maliyyə arxitekturasında böhranın mənfi fəsadlarını aradan qaldırılmasını təmin etmək, onun dayanıqlığını təmin etməklə stimullaşdırmaq üçün maliyyə və vergi siyasətlərini birgə həyata keçirirlər. Bununla da dövlətin xərclərində nisbətəndə olsa tədricən yüngülləşmələr baş verir, yeni onun azalmasına səbəb olur. Müasir dövrümüzdə ölkələrin büdcə kəsrlərini azaltmaq üçün ən çox istifadə edilən metodlardan biri hesab edilir. Lakin, İƏİT ölkələrində hələdə bu problemlə üzləşirlər.

Öz siyasətlərini qarşılıqlı şəkildə apara bilməmələri böhranın törətdikləri problemləri daha da dərinləşməsinə səbəb olur. Bu məqsəd ilə iqtisadi siyasətlərin qarşılıqlı birlik əsasında həyata keçirilməsi beynəlxalq maliyyə arxitekturasında əsas addım kimi qəbul edilmişdir.

3.2. Beynəlxalq maliyyə arxitekturasında stabilliyin təmin

edilməsi məqsədi ilə nəzərdə tutulan

perspektiv addımlar

Qlobal iqtisadi sistemlərdə konyunktura dəyişiklikləri özünü daha çox beynəlxalq maliyyə arxitekturasında göstərir. Qlobal iqtisadiyyatda baş vermiş olan 2008 – 2009 – cu illər böhranın nəticələri beynəlxalq maliyyə arxitekturasının yenidən qurulmasında zərurət olduğunu göstərirdi. Dünya ölkələri tərəfindən beynəlxalq maliyyə arxitekturasında stabilliyin təmin edilməsi məqsədi ilə nəzərdə tutulan tədbirlər sistemini həyata keçirməyi, həmçinin onu fəaliyyət sferalarında effektivliyini artırmaq onların əsas məqsədlərindən biridir.

Beynəlxalq maliyyə arxitekturasında baş verən böhranların bütün səviyyələrinin tədqiq edilməsi qlobal maliyyə sisteminin strukturunun daxili hissələrində çatışmayan cəhətlər və çətinliklərin mahiyyəti makroiqtisadiyyatda proqnozlaşdırma sistemlərinin strukturunda uyğunsuzluqların olması ilə əlaqədardır.

Beynəlxalq maliyyə arxitekturasında stabilliyin təmin edilməsi məqsədi ilə ilk öncə ölkə iqtisadiyyatlarında stabilliyi təmin etmək, böhrana dayanıqlı sistem qurmaq lazımdır. Beləki hər bir böhran baş vermə səbəbinə və xüsusiyyətinə görə müxtəlif fəsadlar törədir. Bu isə özünü iqtisadiyyatdakı gerilməmədə biruzə verir. Beynəlxalq maliyyə arxitekturasında mövcud olan bütün böhranların əsas baş vermə səbəbi

arxitekturadakı hər hansısa bir təzadlığın və ya yerinə yetirilən iqtisadi siyasətdə qüsurların olmasıdır.

Beynəlxalq maliyyə arxitekturasında stabilliyin təmin edilməsi məqsədi ilə nəzərdə tutulan perspektiv addımlar aşağıdakılardan ibarətdir²¹:

- ❖ şəffaflığın təmin olunması, həmçinin onlar haqqında informasiyalar çoxluğunun təmini
- ❖ tənzimlənmə funksiyasının keyfiyyətinin inkişafı və möhkəmləndirilməsi
- ❖ milli, regional və beynəlxalq səviyyədə bütövlüyünün təşkili
- ❖ əlaqələrinin və əməkdaşlığının ölkələr üzrə möhkəmləndirilməsi və inkişafının təmin olunması

Beynəlxalq maliyyə arxitekturasının böhranın ilkin dövründə mövcud olan böhranları maliyyə sisteminin yaratmış olduğu fəsadları həmçinin pul siyasətinin məhdudluğunun olması, digər tərəfdən avropa ərazisində böhranı maliyyə və pul inteqrasiyanı ölkələr üzrə genişləndirməyə məcbur edirdi. Beynəlxalq maliyyə arxitekturasının postböhran mərhələsində isə monetar siyasətdə global iqtisadi geriləmə nəticəsində məcmu tələblərin artırılması siyasəti həyata keçirilir. Bu aşağıdakılar vasitəsilə həyata keçirilir:

- ❖ ənənəvi olmayan maliyyə siyasətinin alətləri vasitəsi
- ❖ fiskal stimullaşdırma vasitəsi
- ❖ makroprudensial alətlərin istifadəsi

Beynəlxalq maliyyə arxitekturasın stabilliyin təmin olunmasıyla beynəlxalq maliyyə orqanlarının iqtisadiyyata və burada baş verən proseslərə müdaxiləsinin kifayət qədər olmamasıyla ölkələr üzrə mərkəzi banklar nisbətən yumşaq pul siyasətləri həyata keçirməyə başladı və bunun nəticəsində də faiz dərəcəsini sıfıra

---

²¹Реформа международной финансовой системы. М., Бюро экономического анализа, 2001. - С. 132-135.

endirdilər. Buradakıbaşlıca məqsəd beynəlxalq maliyyə arxitekturasın stimullaşdırılmaq ilə nail olunmasıdır.

Onun reallaşdırılmasındamaliyyə siyasətindəki müxtəlif metodlardan istifadə etdilər:

- ❖ kütləvi emissiya
- ❖ hədəflənən emissiya
- ❖ siqnal kanalı

Beynəlxalq maliyyə arxitekturasında hədəflənən emissiya dedikdə pul təkliflərində dəyişikliklər edilmədən maliyyə kapitaları hər birinin alışıdır. Burada əsas məqsəd investorlar bir – birlərinin davranışlarını baxışdan keçirdərək müəyyən şişirdilmiş addımlar atmağa meyilləri artmışdır. Qeyd edək ki, faiz dərəcəsinin artması kütləvi davranışları dayandırmaqda effektiv olmaq və investorların öz investisiyalarını qoymaq qərarlarını verməyə inandıra bilər.

Kütləvi emissiya dedikdə isə hədəflənənemissiyayla ənənəvi maliyyə siyasətlərin məcmusu formasında başa düşülür.

Siqnal kanalı vasitəsi ilə pul siyasətində dərəcələri minimum artırmaqla investisiya qoyuluşlarına mühüm təsirlər imkanları yaratmış olurlar. Bu metod vasitəsi ilə pul siyasətininreallaşdırılması tədbirlər mərkəzi bankın məlumatları ilə qarşılıqlı şəkildə uyğun olmalıdır. Bu da investorların aralarında rəqabət qabiliyyətliliyini artırır və düzgün koordinasiya qurmağı təmin edir.

Maliyyə siyasətini həyata keçirmək üçün vasitə bu ənənəvi olmayan metodların geniş şəkildə tətbiqi və öz təsir dairəsinin bir çox dövlətlər ilə kifayətlənməməsi beynəlxalq maliyyə arxitekturasında dəyişikliklərinin olmasında mühüm əhəmiyyəti var.

Beynəlxalq maliyyə arxitekturasının maliyyə sferasında ölkələr arası əməkdaşlıqlarının artırılması cəhdləri 2009 – ci il böhranlarından sonra daha da intensivləşdi. Buna səbəb beynəlxalq maliyyə arxitekturasında böhranın qarşısını alaraq, sabitliyi təmin etməkdən ibarət idi. Bunu təmin etmək üçün ilk öncə ölkələr

üzrə mərkəzi banklar yumşaldıcı pul siyasətini həyata keçirtməklə, faizləri aşağı salmaqla reallaşdırır, amma onu etməklə iqtisadi artıma mənfi təsir etmiş olur.

Beynəlxalq ticarət sistemində üstünlüyü ələ almaq məqsədi ilə devalvasiya siyasətində istifadə edilir. Onun tətbiq edilməsinin isə mütəmadi xarakter daşması hakim mövqe tutmanın qarşısını alan əsas maneələrdən biri kimi çıxış edir. Qeyd edək ki, ölkənin tədiyyə balansının maliyyə və məzənnə siyasətlərinin nəticəsində əldə edilmiş olan müsbət dəyişikliklər dünya ölkələrinin beynəlxalq ticarət rəqabətqabiliyyətliliyini, beynəlxalq maliyyə arxitekturasının fəaliyyətləri üçün əlavə təsirlər yaratmış olur. Beynəlxalq maliyyə arxitekturasında olan əsas güc mərkəzlərinin – ABŞ, Avropa Birliyi və Yaponiyanın öz siyasətində bu metodlardan istifadə etmələri digərləri üçün isə makroiqtisadi cəhətdən əsas rolunu oynamağa səbəb olur.

İOÖ üçün effektiv məzənnələrin ucuzlaşması, onu çevik məzənnə rejiminin istifadə olunması staqfilyasiyayla mübarizədə effektiv vasitə kimi çıxış edir. Lakin bu vasitə inkişafda olan ölkələr üçün gələcəkdə əks təsirlərə səbəb olması mümkündür. Belə ki, bu əks təsirlər aşağıdakı kimidir:

- ❖ faiz dərəcəsinin etibarlılığının təminatının verilməsi
- ❖ maliyyə sabitlik riskinin minimuma salınması
- ❖ yüksək borclanmalara
- ❖ tədiyyə balansında xarici valyutaların çoxluğu
- ❖ kəsirlərin əmələ gəlməsi

Beynəlxalq maliyyə arxitekturasının strukturundakı çatışmayan cəhətlərlə birlikdə, həm də ayrı – ayrılıqda ölkələrin iqtisadi sistemlərinin strukturunda ciddi problemlər vardır. Xüsusilə ölkələrdəki maliyyə siyasətlərində həyata keçirilən siyasətlər mövcud iqtisadi problemlərin qarşısında effektivliyin aşağı düşməsi, həmçinin mərkəzi bank sisteminin yenidən qiymətləndirilməsini tələb edir.

İqtisadçıların fikrincə, müasir sistemdə dəyişikliklərinin olmasında “bir alət, bir məqsəd” yanaşması əvəzinə “bir neçə alət, bir neçə məqsəd” yanaşmasına üstünlük verilməlidir. Yəni, pul siyasəti stabilliyiylə yox, maliyyə sabitliyini də təmin edilməsi

həyata keçirilməlidir. Bunun nəticəsi olaraqda, ümumilikdə beynəlxalq maliyyə arxitekturasında stabillik təmin edilmiş olur.

Cədvəl 3.3

**2010 – 2014 – ci il Azərbaycan və Şərqi Avropa ölkələrinin
bəziləri üçün göstəricilər sistemi**

	İnflyasiya	Məcmu tələb	Xarici investisiya	ÜDM	Əsas istehsal fondları	Şəxsi istehlak	İxrac	Enerji istehsalı (mln. Kvts)
Azərbaycan	2,6	3,7	4427,8	4,9	-	2,5	5,4	23,7
Estoniya	4,2	6,0	1223,3	9,9	4,9	3,7	4,5	3,4
Macarıstan	5,8	0,3	3123,9	7,9	2,5	1,8	5,3	10,7
Polşa	3,5	3,9	9364,3	7,2	-	3,5	5,6	75,8
Slovakiya	4,7	3,8	1714,0	7,8	-	3,7	5,7	5,9
Sloveniya	4,5	2,2	416,0	6,5	1,8	2,1	5,5	3,5
Türkiyə	20,1	7,7	8383,5	26,3	-	4,5	5,7	26,3
Avro Zona	2,1	1,3	306592,5	3,2	-	1,2	-	901,9
Çex Respublikası	7,1 ¹	2,9	3090,8	13,7	1,2	18,8	1,9	20,7

Mənbə : <http://www.azstat.org/>; <http://www.stats.oecd.org/>

Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasının və Şərqi Avropa ölkələrinin dünya iqtisadiyyatında tutduqları mövqeləridir. Burada əsasən ÜDM, inflyasiya, investisiya üzrə göstəricilərin artım templəri göstərilmişdir.

Böhran sübut edir ki, davamlı olaraq beynəlxalq maliyyə arxitekturasında stabilliyi təmin etmək üçün inflyasiya, işsizlik və buraxılışlar üzrə stabilliyi təmin etmək lazımdır.

Beynəlxalq maliyyə arxitekturasının “Bretton – Vuds” sistemindəki böhranlı vəziyyətlərin yaranmağının qarşının alınması üçün bir neçə mərhələlər həyata keçirilməlidir.²²Bu mərhələləri həyata keçirtməklə beynəlxalq maliyyə arxitekturasının stabilliyinə nail olunur. Bu mərhələlər aşağıdakılardan ibarətdir:

- İqtisadiyyatda mövcud olan dayanıqsızlığın və təzadlılığın aradan qaldırılması, çünki bunlar olduğu zaman iqtisadi artım tempi aşağı olur.
- İnflyasiya amilinin güclənməsinin qarşısının alınması, çünki inflyasiya artımı dünya qiymətlərinə və təşkilatların rəqabət qabiliyyətliliyinə təsir göstərir. Bir çox ölkədə inflyasiyanın artıb – azalma tempi valyuta kurslarının dinamikasına təsir göstərir, həmçinin pulların ödəmə qabiliyyətliliyinin azalması ilə şərtlənmiş olur.
- Tədiyyə balanslarında qeyri – sabitliliyin yaranmasının qarşının alınması. Bu ən çox ABŞ və Böyük Britaniyada defisitə, Almaniya və Yaponiyada isə profisit valyuta kurslarında qeyri – sabitlik yaradır.
- Dünya iqtisadiyyatındakı dəyişikliklər ilə “Bretton – Vuds” sisteminin prinsiplərinin uyğunlaşmaması. Belə ki, Milli valyutadan istifadə edilməyə əsaslanan sistemin qloballaşma prosesi ilə uzlaşdırılmaması.

---

²²http://www.postcrisisworld.org/files/book_small_all.pdf

Bu təzadlıq özünü ABŞ və Böyük Britaniyanın iqtisadi mövqeyini nisbətən zəiflədir, bunun nəticəsində isə bu ölkələr tədiyyə balansının defisitini milli valyuta emissiyaları ilə həyata keçirmiş olurlar. Bu prinsip isə inkişaf etmiş ölkələrdə zidd olan bir yanaşmadır.

- Valyuta sferasında TMK – ların başlıca rolunun olması. Trans Milli Korporasiyalar valyutalar üzrə qısamüddətli aktivlərə malikdirlər ki, bu aktivlərində fəaliyyət göstərdikləri ölkələr üzrə valyuta ehtiyalarının artmasında mühüm rol oynayırlar.

Ümumiyyətlə, qeyd etmək lazımdır ki, “Bretton – Vuds” sisteminə hər zaman yenidən nəzərdən keçirmək ehtiyacı duyulur. Buna səbəb isə əslində, beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sisteminin qlobal xüsusiyyətindəki təzadların yaranmasıyla, onu aradan qaldırmaq üçün qiymətdən düşən valyutadan istifadə edilməyə başlanılmasıyla “Bretton – Vuds” sisteminin böhranlılığına əsas yaratmış olur.

“Bretton – Vuds” sisteminin böhranlılığı valyuta üzrə həyəcan yaradaraq fond birjalari üçün fəsadlar və əks təsirlər əmələ gətirir. Bununla da qiymətli kağızlar kursu aşağı enməsinə gətirir çıxarır, həmçinin likvidlik problemi kəskin şəkildə sürətlənir. Bu nəticəsi kimi qarşılaşdığımız müasir dünya böhranın digər adı “Bretton – Vuds” sisteminin böhranlılığı kimi qəbul edilir. Buna görə də, dünya maliyyə böhranlarının yaranmasının qarşısına alan və ona hazırlıq olan mükəmməl və dayanıqlı, stabilliyi təmin edən yeni bir beynəlxalq maliyyə arxitekturası strukturunu yaranmasını tələb edir.

Beynəlxalq maliyyə arxitekturasında stabilliyin təmin edilməsi məqsədi keçən əsrin sonlarına doğru Cənub – Şərqi Asiyada baş verən böhranda daha da biruzə verdi. Bu böhranın təsir gücünü azaltmaq, həmçinin qarşısını almaq üçün “Böyük səkkizliklər”in imkanlarının həddüddü olduğu məlum oldu.

“Böyük səkkizliklər”ə – ABŞ, Kanada, Fransa, Almaniya, Yaponiya, Böyük Britaniya, İtaliya və Rusiya daxildir. İqtisadçılar tərəfindən aparılan bütün tədqiqatlar

nəticəsində onların güclərinin kifayət olamadığı aşkarlandı. Beləliklə, yeni birləşmiş güclərə ehtiyac duyulurdu. Bunun nəticəsi olaraqda XXI əsrdə iqtisadi güc sahibi olan nəhənglərin yeni qrupu yarandı. Bu qrup “Böyük iyirmilik” adlanırdı. Bu qrupa Avropa Birliyi ölkələri ilə yanaşı on doqquz ölkədə qoşulmuşdur. Bunlara Avstraliya, Argentina, ABŞ, Kanada, İtaliya, Meksika, Cənubi Koreya, Rusiya, Səudiyyə Ərəbistanı, Cənubi Afrika Respublikası, İndoneziya, Hindistan Brazilya və Türkiyə daxildir.²³

Beynəlxalq maliyyə arxitekturasının stabilliyi iqtisadiyyat və maliyyə siyasətinin əsas məsələləri üzrə İOÖ – lərin maliyyə nazirlərinin təşəbbüsü nəticəsində müzakirələr aparmaq üçün 15 – 16 dekabr 1999 – cu il Berlində keçirilmişdir. “Böyük iyirmiliklər” Ümumdünya Milli Məhsul üzrə 85% həcmi təsis edirlər.

“Böyük iyirmiliklər” yarandığı gündən bu günümüzdə kimi bir sıra iclaslar keçirmişlər. Beynəlxalq maliyyə arxitekturasının qlobal maliyyə böhranı ilə əlaqəli ilk sammiti 15 noyabr 2008 – ci il ABŞ paytaxtı olan Vaşinqtonda təşkil olunmuşdur²⁴.

Vaşinqton sammitindəki iqtisadçıların müzakirələri əsasında beynəlxalq maliyyə arxitekturasının stabilliyi, beynəlxalq maliyyə institutlarının yenidən qurulması, qlobal iqtisadi siyasətdə beynəlxalq əməkdaşlıq, maliyyə institutlarında risklərin qiymətləndirilməsi, beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində şəffaflığın təmin edilməsi və sair fikirlər səsləndirilmişdir.

Bu sammitdə liderlər qlobal böhrandan azad olmaq yollarının araşdıraraq qərara aldılar ki, nəzarət orqanları yaradılmalıdır. Bu nəzarət orqanları dünya iqtisadiyyatını idarə etməli və tənzimləmə sisteminin formalaşdırmalı idilər. Bütün bunlar da öz növbəsində qlobal maliyyə sisteminin tənzimləyici funksiyasını həyata keçirməklə dünya üzrə aparıcı banklar və maliyyə qurumlarının etibarlılıq dərəcəsini artırmış və stabilliyi təmin etmiş olacaqdır.

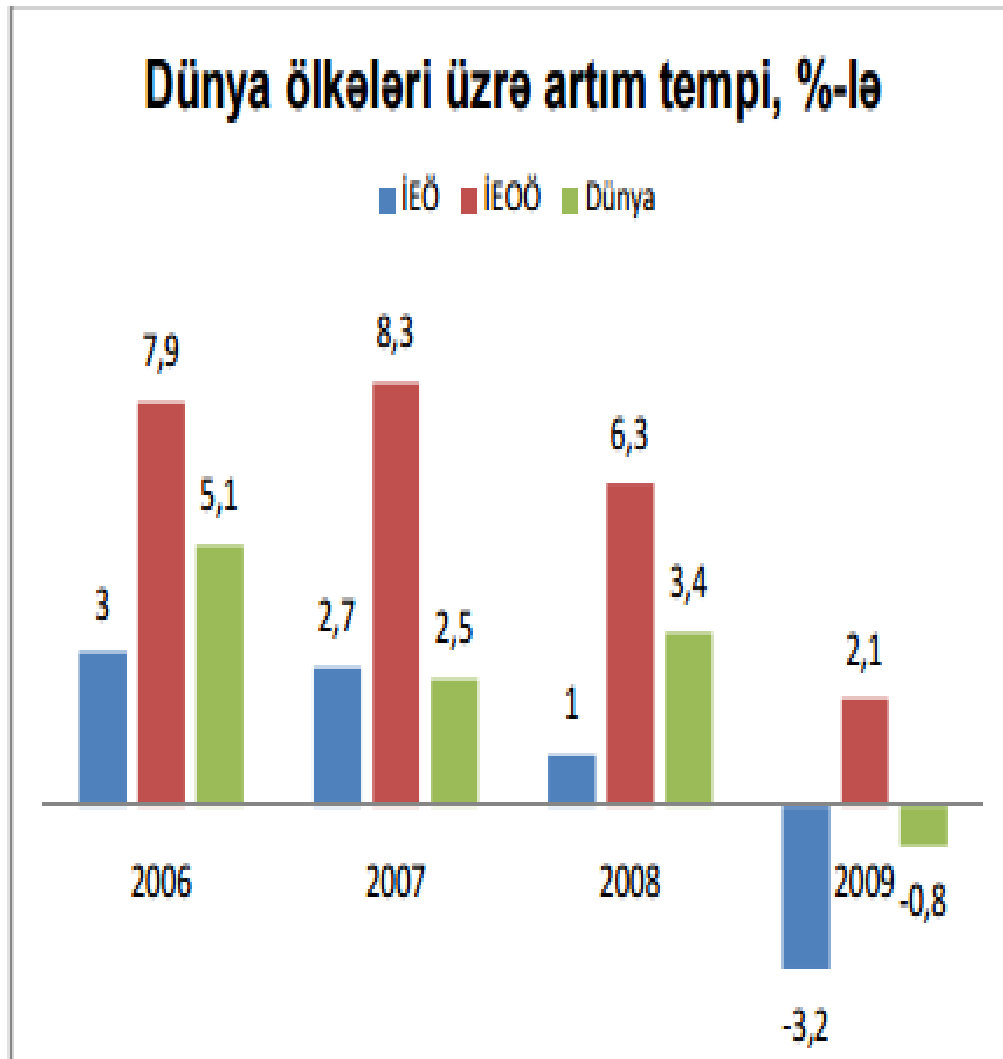
²³<http://zamanintelebi.blogspot.com/p/boyuk-20-lr-sammiti-ndir.html>

²⁴Рахмангулов М.Р. Вклад «Группы двадцати» в реформу международных финансовых институтов // Вестник международных организаций. - 201. - №4 (35). - С – 31-39.

Diaqram 3.1

2006 – 2009- cu illər üçün inkisaf etmiş və inkişafda olan
dünya ölkələri üzrə artım templəri

Mənbə : <http://www.imf.org/external/index.htm>

“Böyük iyirmiliklər” sammitinin müsbət cəhətləri ilə yanaşı, mənfi cəhətləridə mövcuddur. Mənfi cəhətlərə sammit tərəfindən yeni maliyyə institutları yaradılmadığı və köhnə institutları yenidən qurulmasını təmin etmədiyi fikirləri aid edilir.

“Böyük iyirmiliklər” sammitində böhranla bağlı olaraq Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankında, həmçinin Beynəlxalq Valyuta Fondunda

islahatlar aparılmalıdır. Bu yeni sistemin tətbiq edilməsiylə nəinki ABŞ və Avropaya ölkələri, həmçinin qərar qəbul edilərkən İOÖ – lərdə səs vermələri üçün imkan yaradılır. Eləcə də sammitdə Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankında, həmçinin Beynəlxalq Valyuta Fondu kasıb ölkələrə maliyyə vəsaitləri yardımları edilməsi müzakirə obyektinə olmuşdur.

Qeyd edək ki, Beynəlxalq Valyuta Fondu banklar da yaranmış olan böhranların pul böhranlarına çevrilməsinə görə üç 3 halın mümkün olduğunu göstərirdi:

- banklardan uzaqlaşmaların təsiri
- maliyyə vəsaitlərinin təsiri ilə
- pula olan tələblərin aşağı enməsiylə
- pul axınları üzrə problemlərə görə geri qaytarılması
- pul böhranları

Beynəlxalq maliyyə arxitekturasının stabilliyini təmin etmək üçün başlıca olaraq, ölkələr üzrə mənfi və şok təsir yaratmış olan qlobal maliyyə böhranının təsir gücünü azaltmaq lazımdır. Bunun üçün maliyyə böhranının təsirinin aşağıdakılar göstəricilər üzrə qarşısı alınmış, stabilliyini təmin etmək lazımdır:

- milli pulların məzənnələr üzrə dollarlar qarşısında dəyərini itirməsinin qarşısının alınması
- fond birjalarındakı kapitallaşdırılma prosesinin səviyyəsinin aşağı düşməsinin qarşısının alınması
- banklardakı pul vəsaitləri balanslarının tarazlığını itirməsinin qarşısının alınması

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tədqiqat işinin müxtəlif bölmələrində beynəlxalq maliyyə arxitekturasının yenidən təşkili problemi ilə əlaqədar müxtəlif məsələlərin şərh edilmiş beynəlxalq maliyyə arxitekturasının formalaşması və tənzimlənməsi problemləri həmçinin bu sferada meydana çıxan problemlərin həlli istiqaməti üzrə nəzərdə tutulan perspektiv addımlar göstərilmiş və böhran şəraitində beynəlxalq maliyyə arxitekturası üzrə yerinə yetirilən tədbirləri əks olunaraq, ümumiləşdirilmiş nəticələr əldə edilmiş və bu nəticələrə uyğun tövsiyələr hazırlanmışdır. Burada qeyd edilmişdir ki beynəlxalq maliyyə arxitekturasında baş verən böhranın müxtəlif mərhələlərinin tədqiq edilməsi qlobal maliyyə sisteminin strukturunun tərkib hissələrində çatışmayan cəhətlər və çətinliklərin mahiyyəti makroiqtisadiyyatda proqnozlaşdırma sistemlərinin strukturunda uyğunsuzluqların olması ilə əlaqədardır.

Maliyyə arxitekturasının formalaşmasının obyektiv əsasları ölkənin müəyyən bir ərazisinin xüsusilə maliyyə sektorunun, ölkənin iqtisadi inkişafını, iqtisadi tarazlıqlarının əsasında yaranır. Öz nüvbəsində milli iqtisadiyyatın inkişaf xüsusiyyətləri ölkənin təbii ehtiyatlarından və onların xaric olunmasından, inkişaf səviyyəsindən, milli sənaye və tutumlu daxili bazarlardan asılıdır. Bu sadalananlar ölkədə pul vəsaitlərinin hərəkətinin intensivliyini və müqavimətin müəyyən edir.

Maliyyə arxitekturasının əsas xüsusiyyətləri onun subyektiv amllərinin dövlətin maliyyə siyasətinin məqsəd və vəzifələrini düzgün seçim konkret üsul və alətlərlə fəaliyyət mexanizminin iqtisadiyyatın real maliyyə sektorlarına təsirini təzahür edir.

Böhran şəraitində beynəlxalq maliyyə arxitekturasının əsas vəzifə və prinsipləri, ümumilikdə iqtisadi resessiya dövründəki proseslərdən asılı olaraq dəyişilir. İlk öncə qlobal iqtisadi resessiya dövrünə müvafiq olaraq, böhran anlayışına nəzər salmaq. Böhran ümumilikdə, hər hansı bir prosesinin normal fəaliyyətinin kəskin şəkildə aşağı düşməsi və buna müvafiq olaraq, daim baş verən neqativ bir hadisə kimi

xarakterizə edilir. Böhran anlayışının məzmunu mürəkkəb vəziyyətin mənasını ifadə edir. İqtisadi böhran ümumilikdə özünün bir sıra xüsusiyyətlərinə malikdir. Müxtəlif ədəbiyyatlarda böhran anlayışın bir neçə formalardan şərh edilir ki, bunlar maliyyə böhranı və real sektorda böhran olaraq xarakterizə edilir. Qlobal iqtisadi resessiya dövrünü maliyyə böhranlarına əsasən, şərh etmək zəruri hesab edilir. Buna müvafiq olaraq maliyyə böhranları ağır iqtisadi nəticələr verən hadisələri özündə əks etdirərək əldə edilən bu nəticələrə əsasən, cəmiyyətin müxtəlif strukturları və ümumilikdə dünya arenasında beynəlxalq maliyyə arxitekturasının üzrə əldə olunan qərarların düzgün formada reallaşdırılması ilə müsbət nəticələrə səbəb ola bilər. Başqa sözlə, maliyyə böhranı maliyyə aktivlərinin dəyərinin kəskin formada normal fəaliyyəti üzrə aşağı düşməsi və maliyyə bazarının çətin vəziyyətlə üzləşməsini, eləcə də, buna müvafiq olaraq baş verən bir sıra proseslər və milli pul vahidinin dəyərsizləşməsi maliyyə sisteminin funksiyalarının pozulması və bir çox məsələləri özündə əks etdirir. Baş verən bu qeyri-sabitlik müasir dövrdə o qədər geniş bir anlayışdır ki, xüsusilə də qloballaşma dövründə hər hansı bir ölkədəki maliyyə böhrana ümumilikdə bir çox dövlətlərin normal iqtisadiyyatının fəaliyyətində də qeyri-sabitlik vəziyyətlərinə gətirib çıxara bilər. Məhz buna müvafiq olaraq iqtisadi resessiya dövrü tarixdə baş verən maliyyə böhranlarının və valyuta böhranlarının səciyyəvi xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir. İqtisadi böhranın əsas səbəbləri kimi müəyyən tarixi dövr ərzində müxtəlif cərəyanların nümayəndələri tərəfindən verilən şərhlər və ya söylənilən fikirlər mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Beynəlxalq maliyyə arxitekturasında stabilliyin təmin edilməsi məqsədi ilə ilk öncə ölkə iqtisadiyyatlarında stabilliyi təmin etmək, böhrana dayanıqlı sistem qurmaq lazımdır. Beləki hər bir böhran baş vermə səbəbinə və xüsusiyyətinə görə müxtəlif fəsadlar törədir. Bu isə özünü iqtisadiyyatdakı gerilməmədə biruzə verir. Beynəlxalq maliyyə arxitekturasında mövcud olan bütün böhranların əsas baş vermə səbəbi arxitekturadakı hər hansısa bir təzadlığın və ya yerinə yetirilən iqtisadi siyasətdə qüsurların olmasıdır.

Əldə olunmuş nəticələrə uyğun olaraq bir sıra təkliflər verilmişdir ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- Beynəlxalq maliyyə arxitekturasının yenidən təşkili ilə əlaqədar mövcud problemlərin həll olunması istiqamətində kompleks tədbirlər Sisteminin hazırlanması ;
- Beynəlxalq maliyyə arxitekturası çərçivəsində qlobal böhran şəraitindən çıxış məqsədilə regional tədbirlərin həyata keçirilməsi ;
- Beynəlxalq maliyyə arxitekturasında və maliyyə bazarlarında şəffaflığın təmin edilməsi və onlar haqqında informasiyalar çoxluğunun təmini ;
- Beynəlxalq maliyyə arxitekturasında və maliyyə bazarlarında tənzimlənmə funksiyasının keyfiyyətinin inkişafı və möhkəmləndirilməsi
- Maliyyə bazarlarının milli, regional və beynəlxalq səviyyədə bütövlüyünün təşkili
- Beynəlxalq maliyyə əlaqələrinin və əməkdaşlığının ölkələr üzrə möhkəmləndirilməsi və inkişafının təmin olunması

Beynəlxalq maliyyə arxitekturasının mövcud vəziyyətinə uyğun olaraq tələbləri artıran və struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsinə maneə olmayacaq siyasətləri formalaşdırmaqla beynəlxalq miqyasda iqtisadi inkişafı daha dayanıqlı hesab olunur. Böhranın törətdiyi problemlərin təhlili göstərir ki, yumşaldıcı pul siyasəti aparmaqla, makroiqtisadi səviyyədə tarazlığa nail olmaq mümkün deyildir. Onların qarşısını almaq üçün daha təsirli olan fiskal imkanlar və tədiyyə balansı ilə qarşılıqlı əlaqədə olması effektiv bir metod kimi çıxış edir. Xüsusilə də İÖÖ – lərin xammal və əmtəələrindəki qiymətlərin azalmaların və tərəddüdlərin məzənnə düzəlişlərinin vasitəsi ilə tarazlığına nail olunur.

Beynəlxalq maliyyə arxitekturasında böhranın mənfi fəsadlarını aradan qaldırılmasını təmin etmək, onun dayanıqlığını təmin etməklə stimullaşdırmaq üçün maliyyə və vergi siyasətlərini birgə həyata keçirirlər. Bununla da dövlətin xərclərində nisbətəndə olsa tədricən yüngülləşmələr baş verir, yeni onun azalmasına səbəb olur.

Müasir dövrümüzdə ölkələrin büdcə kəsrlərini azaltmaq üçün ən çox istifadə edilən metodlardan biri hesab edilir. Lakin, İƏİT ölkələrində hələdə bu problemlə üzləşirlər. Öz siyasətlərini qarşılıqlı şəkildə apara bilməmələri böhranın törətdikləri problemləri daha da dərinləşməsinə səbəb olur. Bu məqsəd ilə iqtisadi siyasətlərin qarşılıqlı birlik əsasında həyata keçirilməsi beynəlxalq maliyyə arxitekturasında əsas addım kimi qəbul edilmişdir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. к.э.н., доц. Иванов М.Е., “Современный взгляд на трактовку дефиниции финансовая архитектура”
2. Хасбулатов Р.И. Мировая экономика. Учебное пособие. – М.: Юрайт. – 2013.
3. Хасбулатов Р.И. Мировая экономика. Учебное пособие. – М.: Юрайт. – 2013
4. Лихачев М.О. Мировой экономический кризис в свете современной макроэкономической теории// Международная науч.- практ. Конференции
5. Keynes С.М. “Məşğulluq, mənfəət və pulun ümumi nəzəriyyə” Bakı: “Qanun”, 2001
6. Беляев М. Экономика. Новое мышление. 2006 г.
7. Стиглиц Дж. Многообразные инструменты, шире цели: движение к пост-Вашингтонскому консенсусу., 253с
8. Milton Fridman “Pulun miqdar nəzəriyyəsi”, 1912
9. Фетисов Г. О мерах по преодолению мирового кризиса и формированию устойчивой финансово-экономической системы.,
10. Вовченко Н.Г. Институциональные преобразования финансовой системы России в условиях глобализации: Монография ,
11. Митяев Д. А. О динамике саморазрушения мировой финансовой системы.,
12. Zahid Fərrux oğlu Məmmədov Dünya maliyyə və valyuta kredit siyasətinin müasir arxitekturası. Dərs proqramı. – Bakı, 2015.
13. Qeybulla Qeybullayev İqtisadi risk nəzəriyyəsinin əsasları,
14. Qeybulla Qeybullayev İqtisadi risk nəzəriyyələri Bakı 2003

15. Xan hüseyin Kazımlı, İbrahim Quliyev “İqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi” , Bakı, 2009,
16. Федотова В.Г. Меняющийся мир и глобализация // Знание. Понимание. Умение. – 2004 - №1, 2.
17. Aslanov Elnur “Yeni dünya nizamı və milli inkişaf” Bakı, 2009
18. Süleymanov Elvin “Beynəlxalq maliyyə böhranı: şərtləndirən amillər və mübarizə yolları” mag dis, Bakı, 2016,
19. i.e.d Məmmədov Fərrux Zahid “Qlobal maliyyə böhranı və dövlət idarəetmə sistemində antiböhran siyasət: ümumi problemlər və fərqli yanaşmalar” ,
20. З.Г.Зейналов “Антикризисное управление банковской системой в развивающейся экономике” научная работа С.П.б издательство С.П.б ГУЭФ, 2008,
21. Vəliyev, Dünyamalı “Azərbaycanı qlobal maliyyə iqtisadi mühitə inteqrasiyasının aktual problemləri “ dis, Bakı, 2010,
22. Апокин А. Проблема глобальных дисбалансов в мировой экономике // Вопросы экономики. – 2008,
23. Архитектура//Новая иллюстрированная энциклопедия. Кн. 2. Ар-Би. — М.: Большая Российская энциклопедия, 2002.
24. Моисеев А.А. Международные финансовые организации (правовые аспекты деятельности). – М: Омега, 2006.,
25. Осьмова М.Н., Бойченко А.В. Глобализация мирового хозяйства. М.: Эконом.ф-т МГУ, ТЕИС, 2006. –
26. Zahid Fərrux oğlu Məmmədov . Beynəlxalq valyuta–kredit münasibətləri. Dərslik. - Bakı, 2001, , 2005,2008, 2012.
27. Реформа международной финансовой системы. М., Бюро экономического анализа, 2001. -
28. Рахмангулов М.Р. Вклад «Группы двадцати» в реформу международных финансовых институтов // Вестник международных организаций. - 201. - №4 (35). -

29. <https://www.cbar.az>
30. <http://www.stat.gov.az/macroeconomy/>
31. <http://www.imf.org/external/index.htm>
32. <http://www.imf.org/external/index.htm>
33. <https://www.bea.gov>
34. <http://www.sberbank.com/ru>

РЕЗЮМЕ

В наше время, создание и эффективное функционирование баланса экономической системы, бороться с отрицательными тенденциями адаптируются к современной мировой экономике к экономике и развитию международных валютных отношений. Обеспечения им будет. Суть финансовой архитектуры посткризисного периода макроэкономической нестабильности в пласте. Методика применения финансовой архитектуры и в ее современной форме как экономический фактор в своей эволюции, характеристики роста, взаимодействие и другие экономические процессы влияют друг на друга. Несмотря на широкое распространение международной финансовой архитектуры и использования термина, его экономическое содержание было доступно на нескольких методологических подходах. Таким образом, средства международной финансовой архитектуры и международного правительства, бизнеса и отдельных членов заниматься деятельностью, со своими собственными экономическими и финансовыми институтами, рынками, определить правила игры и опыт. Каждый экономист в международной финансовой архитектуры академик владеет свой собственный подход. Каждый из аспектов архитектуры международного финансового анализируется, оценивается. RD пуца предложила: «Institutional сложных организаций», а также международную финансовую архитектуру, которая при рассмотрении вопросов о том, как определить правила, касающиеся кесиртсэк. Основные строительные блоки международной финансовой архитектуры создан в качестве международной валюты элементов.

Summary

In modern times, the establishment and effective functioning of the financial architecture balance of the economic system, to fight against negative tendencies in the economy to adapt to the modern world economy and to ensure the development of international monetary relations. . The main point of the financial architecture of the post-crisis period in the formation of macro-economic instability. The application of the methodology for financial architecture and in its modern form as an economic factor in its evolution, growth characteristics, interactions and other economic processes affect one another are the main trends. Among the factors that lead to the formation of the international financial architecture, formation and development of international financial markets, especially in the current state of the financial markets crisis is of great importance in terms of characterization. Accordingly, citizens of different countries and in other countries' financial markets to be included in the free form of credit-generating opportunities, which in turn expands the overall capacity to conduct foreign exchange transactions. The international financial architecture C. Soros spoke of his "new global financial architecture, writes that" in particular the IMF, NATO's role in the international financial institutions planned. The basic building blocks of the international financial architecture established as an international currency is the main elements. NQLobcenko that the international financial architecture of the world financial system and its dynamic processes institutional sees the considering the structure.

Referat

Müasir dövrdə maliyyə arxitekturasının qurulması və səmərəli fəaliyyət göstərməsi təsərrüfat sisteminin tarazlığını, mənfi tendensiylərə qarşı mübarizə aparmağı, iqtisadiyyatın müasir dünya iqtisadiyyatına uyğunlaşması və beynəlxalq pul-kredit münasibətlərinin inkişafını təmin etməyə imkan verir. Maliyyə arxitekturasının əsas mahiyyəti böhrandan sonrakı dövrdə makroiqtisadi qeyri-sabitlik zamanı formalaşmasıdır.

Maliyyə arxitekturasının tətbiqi və metodologiyasının hazırlanması onun müasir şəraitdə iqtisadi amil kimi formalaşdırır, onun təkamülünü, inkişaf xüsusiyyətlərini, başqa iqtisadi proseslərlə qarşılıqlı əlaqəsini və bir-birinə təsir meyllərini təhilini aparır.

Beynəlxalq maliyyə arxitekturasının formalaşmasına səbəb olan amillərin içərisində beynəlxalq maliyyə bazarlarının formalaşma və inkişaf xüsusiyyətləri də xüsusilə böhran şəraitində maliyyə bazarlarının mövcud vəziyyətini xarakterizə edilməsi cəhətdən çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Buna müvafiq olaraq müxtəlif ölkə vətəndaşlarına digər ölkələrin maliyyə bazarlarına sərbəst formada daxil olması və kredit əldə etmə imkanlarının olması da ümumilikdə valyuta əməliyyatları aparma imkanlarını da öz növbəsində genişləndirir. Belə olduqda isə beynəlxalq bazarlarda maliyyə sərbəstləşdirilməsinin icra edilməsi, ümumilikdə investisiyaların həcmnin artması zəruri əhəmiyyət kəsb edir. London birjası dünyanın əsas maliyyə mərkəzlərindən biri olaraq geniş beynəlxalq maliyyə əməliyyatı haqlarını özündə əks etdirir. Qeyd etdiyimiz bu məsələlərə müvafiq olaraq söyləyə bilərik ki, tədqiqat işi müasir dövrdə olduqca aktual hesab edilir. Beynəlxalq maliyyə arxitekturası termininin istifadəsi geniş yayılmağına baxmayaraq, onun iqtisadi məzmunu üçün bir neçə metodoloji yanaşmalar mövcud idi. Belə ki, beynəlxalq maliyyə fondu beynəlxalq maliyyə arxitekturasının hökumət, biznes və fərdi iştirakçılar öz iqtisadi və maliyyə fəaliyyətində həyata keçirdikləri institutlar, bazarlar, oyun qaydaları və təcrübə kimi müəyyən edir.

Beynəlxalq maliyyə arxitekturasına hər bir iqtisadçı alim öz yanaşması mövcuddur. Hər biri beynəlxalq maliyyə arxitekturası öz aspektlərindən təhlilini aparıb, qiymətləndirmişlər. R.D. Comin təklif edirdi: “İnstitusional təşkilatların kompleksi” kimi nəzərdən keçirtsək beynəlxalq maliyyə arxitekturasının hansı nə zaman necə suallarını əhatə edən qaydalarını müəyyən edir.

Beynəlxalq maliyyə arxitekturasından danışanda C. Soros öz “Yeni qlobal maliyyə arxitekturası yazır ki” beynəlxalq maliyyə institutlarını xüsusilə də BVF - nun rolu nəzərdə tutulur. Beynəlxalq maliyyə arxitekturasını beynəlxalq valyuta institutlarının əsas elementləri olan əsas bloklar kimi müəyyən edir.

N.Q.Lobçenko qeyd edir: Beynəlxalq maliyyə arxitekturası altında dünya maliyyə sisteminin institusional strukturunu görür və onu dinamik prosesdə nəzərdən keçirir.

Beynəlxalq maliyyə arxitekturasında qarşılıqlı immitentlərin, maliyyə infrastrukturalarının subyektlərinin fərdi, institusional və istisaslı investorlar dövlətin tənzimlənən orqanlarının və özü tənzimlənən təşkilatların maliyyə bazarının iştirakçıları kimi çıxış etsin. Bu zaman maliyyə infrastrukturalarının subyektlərinə biz kredit təşkilatlarının, qiymətli kağızlar bazarının peşəkar iştirakçılarını sığorta təşkilatlarını kredit və istehlak korrativlərini, mikromaliyyələşdirmə təşkilatlarını, lizinq şirkətlərini, fakturnq şirkətlərini, lombardları və s. aid edilir.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, 6 paragraf, nəticə və təklif, ədəbiyyat siyahısı, istinad edilən mənbələrdən ibarətdir. Tədqiqat işinin müxtəlif fəsillərində beynəlxalq maliyyə arxitekturasının formalaşmasının nəzəri metodoloji əsasları və eləcə də bu istiqamətdə gələcək fəaliyyət zamanı atılan addımlar və perspektiv inkişaf istiqamətləri təhlil edirmiş, həmçinin qlobal iqtisadi böhran şəraitində beynəlxalq maliyyə arxitekturasının qarşısında dayanan məqsədlə vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir.